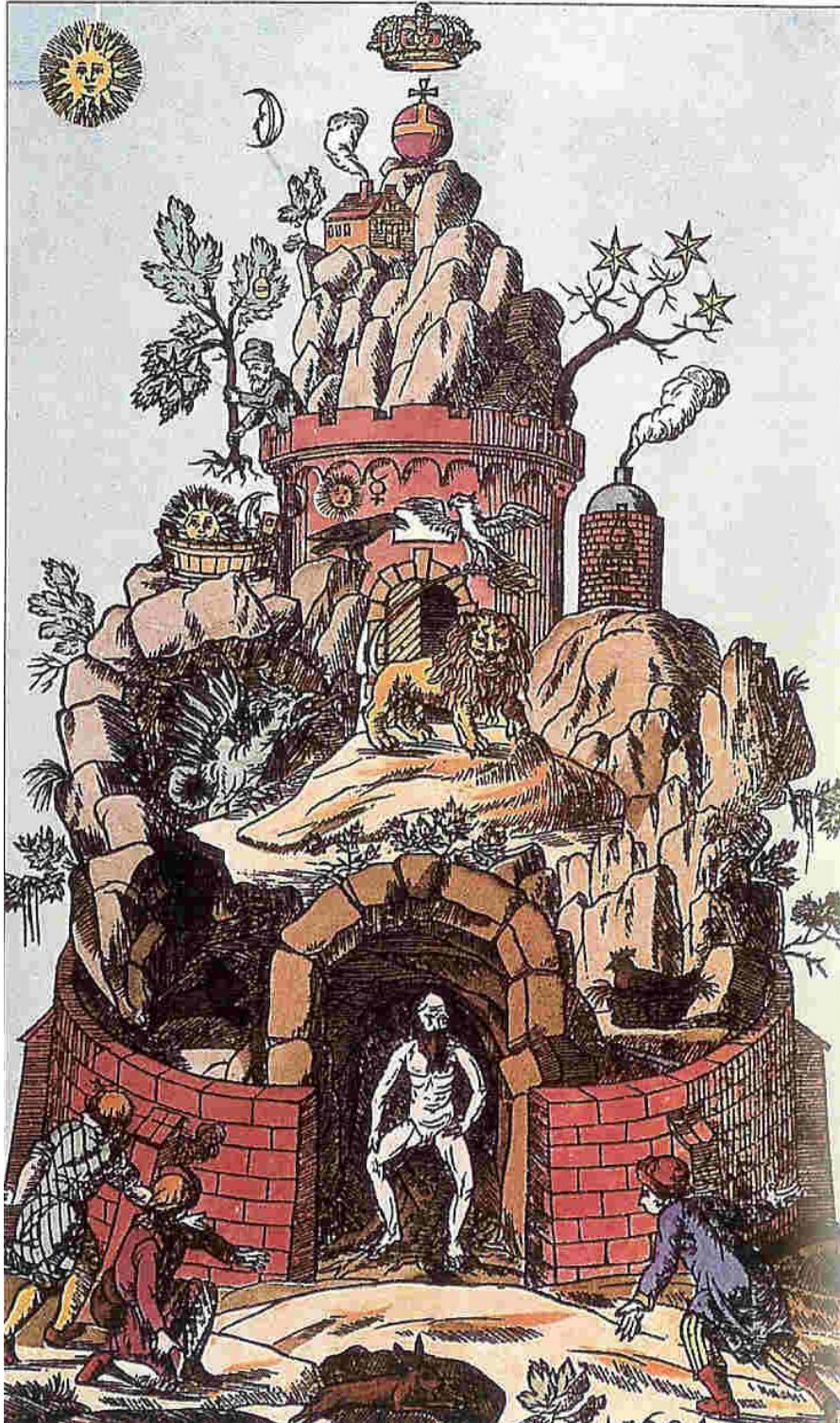

Tera

Therapeutische bewerking van dromenland

Figuur:

'De Boer van Bethlehem' - volgens de alchemisten Boaz, de overgrootvader van Koning David, ook wel genoemd de 'Vader der Metalen' - bewaakt de toegang tot de 'Berg der Filosofen', omgeven door een ondoordringbare muur van wijsgerige dwaalleren. Op de top van de 'tempelberg', bewaakt door draak, leeuw en arend, plant de Joodse alchemist Zadith Senior de boom van zon en maan die de Steen der Wijzen voortbrengt.

Uit: Geheime figuren van de Rozenkruisers¹, 1785.

Midden in de 'Plaats van de Tao' bevinden we ons dus binnen in de berg, maar omdat we er tegelijkertijd de buitenkant van zien, zijn we er ook buiten: we zijn zowel 'binnen' als 'buiten'.

K.Schipper²

1

Al een tijd vroeg ik mij af of ik mijn zorgen en twijfels ook in lotgenoten zou herkennen. Tot op zekere hoogte prees ik mezelf gelukkig met de gedachte dat ik ten prooi was gevallen aan een persoonlijke revisie van diep ingesleten gewoonten en opvattingen die aan vervanging toe waren. Eerst leek het me een voordeel dat ik me in die positie alleen mocht wanen. Ik liet het allemaal gebeuren en wachtte rustig af wat het zou opleveren. Ik dacht even dat ik de enige was in mijn soort en dus nergens op steun of begrip kon rekenen. Het leek me ook maar het beste baas op eigen erf te blijven en van niemand afhankelijk te zijn.

Later is dat anders geworden.

Ik had het na mijn ontmoeting met Monnik³ kunnen weten, maar nam het toen allemaal nog te licht op. Monnik had mij verteld hoe hij na een lang en moeizaam veranderingsproces tot het inzicht kwam waaruit zijn roeping feitelijk moest bestaan. Pas na die innerlijke aardverschuiving ontstond er zekerheid en rust in zijn gemoedstoestand. Zoveel rust zelfs dat omstanders het als weldadig gingen ervaren en zich tot hem aangetrokken voelden. Het leek alsof ook de omgeving van zijn nieuw verworven zekerheid kon profiteren. Men wilde meer van hem weten omdat die wetenschap veel vertwijfeling en uitzichtloosheid kon wegnemen.

Het leek alsof Monnik was doorgedrongen tot een diepere bron dan waarover men gewoonlijk de beschikking heeft. Steeds meer mensen wilden van dat 'water' proeven en het smaakte naar meer. Was het een smaak die verwees naar 'het water van de bron des levens'? Monnik leste een dorst, maar wat voor dorst precies? Zeker, er is sprake van een behoefte aan spiritualiteit en mystiek, maar die dorst kan men op zoveel manieren lessen.

Nog steeds weet ik niet goed wat te moeten verstaan onder het 'water des levens'. Laat ik proberen het te schetsen aan de hand van mijn persoonlijke ontwikkeling sedert mijn ontmoeting met Monnik. Dat ging als volgt: Geruime tijd overdacht ik de belevenissen van Monnik en vroeg mij af hoe hij in de greep was gekomen van het bronwater en de substantie. Na verloop van tijd ging ik boeken lezen over onderwerpen die mogelijkerwijs iets van het mysterie zouden kunnen ophelderen. Deze, vaak oude studies hebben me zeker geholpen. Vooral omdat ik vaststelde dat Monnik niet enig was in zijn soort maar dat menigeen hem in vergelijkbare ervaringen was voorgegaan. Dit gaf me de zekerheid dat ik op een oud spoor zat dat naar iets wezenlijks leidde.

Het teleurstellende was dat geen van deze boekwerken mij de aard van dat wezenlijke kon onthullen. Eerst dacht ik dat mijn scherpzinnigheid en verbeeldingskracht voor dit onderwerp tekortschoten.

Mogelijk is dat ook zo, maar hoe het ook zij, op een gegeven ogenblik kreeg ik hulp uit een onverwachte hoek. Dat was de hoek van de visionaire droom en imaginatie.

Voor die tijd was ik niet geheel onbekend met dromen maar nu waren ze plotseling erg helder geworden en eisten pertinent mijn aandacht op. Al snel bezweek ik onder deze druk, mede omdat ik ook overdag met heldere dagdromen te maken kreeg. Maar ik bezweek ook omdat deze dromen betrekking bleken te hebben op mijn speurtocht naar het 'wezenlijke', het 'levenswater'.

Na verloop van tijd had ik de gewoonte aangenomen de dromen op te schrijven. Zodoende bleven ze gedurende mijn studie beter in mijn gedachten. Dit had een verrassend voordeel want bij tijd en wijle trof ik in de boeken passages aan die ik herkende als een deel van mijn eigen dromen.

Stilaan begon ik sommige schrijvers van deze boeken ervan te verdenken dat hun verhalen gewoon uit dit soort dromen waren voortgekomen. Van de ene kant stelde het me gerust; ik leek op 'bekend terrein' te zitten. Van de andere kant wekte het de behoefte eens met zo'n kenner te praten over mijn eigen dromen.

Al snel werd me echter duidelijk dat ik niet behoefde te zoeken naar iemand die zich met mijn onderwerp bezighield. De reden was dat de droomanalyse in de eerste plaats een actief terrein is voor psychologen die zich bezighouden met onderwerpen als jeugdtrauma's, angsten en andere aandoeningen. Zij zijn therapeutisch werkzaam en hebben lange wachtlijsten. Ik behoefde er niet op te rekenen dat iemand nog tijd over had om zijn oor bij mij te luisteren te leggen. Daar kwam nog bij dat geen mens zich voor mijn onderwerp leek te interesseren. Men verzekerde mij dat alleen psychische probleemgevallen konden rekenen op een afspraak.

Net toen ik zo'n beetje bezig was de bakens te verzetten had ik het geluk op een naam te stoten die me deed denken aan mijn schooltijd. Haar naam was: Tera.

Ik kende Tera uit de tijd dat ik een opleiding volgde in de plantkunde. Tera deed menskunde maar we hadden enkele vakken gemeenschappelijk. Ik herinnerde me nog dat we beiden een practicum geologie en mineralogie liepen. In de pauzes of de vrije tussenuren raakten we wel eens aan de praat. Daarbij trof het me dat zij zeer sceptisch was over haar opleiding. Dat viel nogal op omdat zij uitblonk en hoge cijfers scoorde. Ik was benieuwd hoe zo iemand in de psychologie terecht was gekomen. Er waren intussen dertig jaar verstreken.

2

Toen ik telefonisch een afspraak maakte met de uitdrukkelijke vermelding dat het mij alleen maar te doen was om wat bij te praten met een oude studiegenoot, stelde ze geen verdere vragen over het verleden. Opvallend genoeg deed ze dat evenmin toen ik bij haar in de spreekkamer zat. Ze vroeg me terstond op de man af of ik dacht een fobie, trauma, depressie of zoiets te hebben.

Hoewel ik benieuwd was naar haar levensverhaal realiseerde ik me dat ze me hiermee een kans voor open doel gaf. Dus antwoordde ik: 'Ik heb dromen die erg indringend zijn.' Toen ontspon zich het volgende gesprek. Ik zei: 'Al enkele jaren heb ik dromen over hetzelfde onderwerp. Zou ik er iets mee moeten doen?'

'Bedoel je dat de dromen van jou verlangen je leven te veranderen?', antwoordde ze.

'Als ik wist dat met dit soort dromen een verandering ten goede in het leven kan worden aangebracht dan zou ik dat overwegen.'

'Dus je bent bang voor iets nieuws; je durft niet de eerste te zijn. Durf je alleen over reeds gebaande wegen of ben je ook bereid een nieuwe weg in te slaan?'

Haar manier van spreken leek in de dertig tussenliggende jaren weinig veranderd te zijn. Overigens weet ik niet of ze tegenover iedereen zo'n penetrerende directheid aan de dag legde. Het trof me dat deze strengheid van woordkeuze niets kon afdoen aan de weldadig aandoende rust die van haar uitging. Ze kwam op mij over als iemand die ik de voorbije jaren bijna dagelijks had gezien. Ze gunde me niet de tijd me af te vragen wat voor indruk ik op haar zou maken. Ik moest immers de vraag beantwoorden die ze me had gesteld. Ik zei: 'Voor mijn gevoel ben ik al een weg ingeslagen die totaal nieuw is, maar uit boeken weet ik inmiddels dat anderen me daarin zijn voorgegaan.'

'Dus je wilt graag van mij horen dat jouw weg dezelfde is als van die anderen?'

'Als dat het geval zou zijn kan ik van mijn 'voorgangers' leren en hoef ik niet alles zelf opnieuw uit te vinden.'

'Neem maar gerust aan dat je voorgangers je heel wat moeite kunnen besparen.'

'Hoezo 'neem maar gerust aan', wil je eerst niet weten wat er in mijn dromen gebeurt en welke literatuur ik daarbij gebruik?'

'Nee', antwoordde ze, dat hoeft niet. Ernstige mensen, die zich op jouw manier met hun dromen bezighouden putten allemaal uit dezelfde bron. Die bron is in de loop der tijden nauwelijks aan verandering onderhevig gebleken en zal dus wel dezelfde zijn als waar jouw boeken ook uit putten.'

Tera moest lachen om de verbouwereerdheid die nu kennelijk op mijn gezicht was te lezen en zei: 'Zo gemakkelijk gaat dat in ons beroep. De mensen denken dat ze een expert voor zich hebben en willen van zo iemand vernemen dat ze niet op de verkeerde weg zijn. Wij polsen dan aan het begin van het gesprek of het ze inderdaad om die bevestiging is te doen en vragen in bedekte termen waarin ze bevestigd willen worden. Zodra ze dat prijsgeven antwoorden wij dat ze op de goede weg zijn. Vervolgens gaan de meeste klanten weer opgelucht huns weegs.' Ik knikte begrijpend en vroeg me af of ze de draak met me wilde steken dan wel dat ze, zoals vroeger, de draak stak met zichzelf op haar beroep. Ik antwoordde: 'Vroeger op school haalde je hoge cijfers voor vakken waarover je sceptisch oordeelde. Nu verdien je de kost met een beroep dat je niet erg serieus neemt. Is het niet moeilijk je in te spannen voor iets waar je niet helemaal achter staat?'

Tera vertelde dat ze vroeger haar vak menskunde voor 'half' aanzag omdat het alleen maar ging over anatomie en fysiologie en niets had te melden over de factoren die het menselijk bewustzijn

genereren. Om wat meer over de ontbrekende helft te weten te komen had ze ook een opleiding in de psychologie gevolgd. Maar de scepsis was er niet minder door geworden. Geen wonder want in de psychologie negeert men de invloed van het lichaam op dezelfde manier als de fysiologen de geest negeren.

Ze zei met de twee gescheiden helften in de gezondheidszorg te zijn gestapt en het de laatste jaren vooral te zoeken in de verpleging van de psyche. Voor zichzelf probeerde ze wat ze spottend noemt 'ezelsbruggetjes' te bouwen tussen geest en lichaam.

Ik begreep haar scepsis en had bewondering voor de consistentie en continuïteit van haar visie. Toch vreemd, dacht ik, dat zij indertijd als student het dualisme van geest en materie te lijf ging terwijl haar leraren daarvoor nog een diep ontzag hadden. En wat te zeggen van iemand die een leven lang blijft zoeken naar een oplossing van datgene wat volgens een iedereen ónoplosbaar was.

Vaag speelden de herinneringen van vroeger door mijn hoofd. Ze was toen al op zoek naar een 'menskunde' die ook iets kon zeggen over hoe een mensenleven een zekere mate van gelukservaring bereikt. Zij vond toentertijd dat ik me het nogal gemakkelijk had gemaakt door me te bepalen tot de plantkunde. Zelf was ze in haar vrije tijd al druk bezig met wijsgerige antropologie en aanverwante vakken. Via die antropologie kwam ze wel eens 'goede verhalen' tegen over de leefwijze en levensbeschouwing van primitieve volken. Die zouden veel minder last hebben van zo'n dogmatische scheiding tussen geest en lichaam.

Terwijl deze herinneringen bij mij opkwamen realiseerde ik me dat zij zich in die richting misschien verder had ontwikkeld. In dat geval zou het toch nog kunnen dat zij interesse had in mijn dromen.

Ik besloot het te proberen en sloot aan bij wat ze had gezegd over die gemeenschappelijke bron waaruit mensen hun dromen putten. Ik vroeg: 'Is die gemeenschappelijke bron van onze dromen, waarover je het net had, ook door exotische en archaische culturen aangeboord?'

'Als dat niet het geval was geweest zou ik me niet lang met de droomproblematiek hebben ingelaten. Er bestaat echter een psychologische stroming, de school van Jung, die beweert dat die gemeenschappelijke bron van onze dromen een 'collectief onderbewustzijn' is. Dat collectief onbewuste is diep verankerd in de oudere delen van onze hersenen en is in grote lijn gedurende de tijden en cultuurwisselingen hetzelfde gebleven. Vanaf vroeger tijden tot nu toe hebben de mensen van over de hele wereld dezelfde droombeelden gehad. Juist aan die ouderdom klamp ik mij vast in de hoop nog een beetje te kunnen ontkomen aan de sporen die het dualisme in onze psychologie heeft achtergelaten.'

Ik zei daarop: 'Bedoel je dat ook mijn dromen overeenkomst vertonen met de dromen van mensen uit de oertijd en met die van mensen uit andere beschavingen? In dat geval zou er voor mij nog werk aan de winkel zijn, want tot dusverre heb ik mijn blik slechts langs een klein gedeelte van de boekerij laten gaan.'

Zij vroeg mij daarop een voorbeeld te geven van mijn dromen. Ik besloot er een te kiezen die over het fenomeen van de droom zelf handelde en zei: 'Er komt een onbekende naar mij toe en ontvouwt een kleedje. Daarin liggen een pendel, enkele steentjes en wat wierookkorrels. De spullen doen mij denken aan een sjamaan. Vervolgens ben ik in de wachtkamer van een ziekenhuis om te worden opgenomen. De verpleger stuurt mij, met zo'n dertig anderen, naar een toneelzaaltje. We kijken naar een tent waarin kinderen een droomspel opvoeren. Het spel eindigt met een fel licht dat alles sneeuwwit kleurt. Ik ga weer terug naar de wachtkamer en tref geen arts aan, maar wel twee oosterse wijzen in een lang wit gewaad. Lachend drukken ze mij de hand. Een van hen draagt een naam die ik ken.'

Als ik stop met praten blijft Tera me geboeid aankijken maar zegt geen woord. Ik vraag me af of ik misschien iets verzwegen heb. Of zou het zijn dat ze nu verwacht dat ik haar een vraag stel? We zwijgen allebei.

In mijn verbeelding zie ik nog die droombeelden die me indertijd zo diep troffen. Dat kleedje met de raadselachtige voorwerpen en dan die overgang naar de artsenuitvoering, die geen artsenuitvoering maar een toneelstuk blijkt. En tenslotte de twee oosterlingen waarvan ik één naam kende, maar die is me op dit ogenblik helaas ontschoten.

Tera had intussen haar vragende blik van mij afgewend en keek peinzend door het raam in de verte. De avond begon al te vallen en ik vroeg me af of het geen tijd werd voor een poging tot een nieuwe afspraak. Gelukkig kwam het initiatief echter van haar kant. Ze zei: 'Ik zit me af te vragen hoe uitgerekend jij aan zo'n droom komt. Als ik zo'n droom had lag dat, gelet op mijn beroep, meer voor de hand. De droom geeft immers een originele kijk op hoe je dit fenomeen misschien anders kunt benaderen dan te doen gebruikelijk is. Gelukkig maar dat jij geen patiënt van mij bent. Nu kan ik tenminste vrijuit zeggen wat ik van zo'n droom vind.'

Ik was blij met deze reactie. Het wekte de hoop op een vervolg en ik was er al haast zeker van dat me dat een stuk verder zou brengen. Ik kwam zelfs even in de verleiding haar te vragen of ze zelf wellicht dromen had gehad die voor een plantkundige een nieuw licht op zijn 'fenomenen' werpen. Maar ik hield me in en hoopte later nog eens zo'n kans te krijgen.

Gelukkig besloot Tera haar gedachten over mijn dromen de vrije loop te laten en zei: 'Als het mijn droom was zou ik denken dat het een bericht is van een wijze raadgever over de aard van mijn werk. Ik behandel psychiatrische patiënten en maak veelvuldig gebruik van wat zij mij over hun dromen vertellen. Deze droom suggereert dat een beduidend aantal hulpvragers, de wachtenden in de polikliniek, beter af zou zijn met droomanalyse dan met een medisch consult. Voor mij betekent die boodschap zoiets als: ga je patiëntenkring eens zoeken buiten wat wij gewoonlijk noemen 'de geesteszieken'. De raadgever attendeert mij met deze boodschap als het ware op een geheel nieuwe klantenkring. Dromen zouden misschien ook bruikbaar zijn voor een geheel andere categorie van aandoeningen dan die welke ik behandel. Een aardige gedachte om nog eens op terug te komen. Nu heb ik nog geen idee van de soort van aandoeningen die de mensen in de wachtkamer hebben. De inhoud van het toneelstuk van de kinderen wordt hier nergens bekend gemaakt. Kennelijk wil de raadgever iets anders zeggen. Op het eerste gezicht lijkt hij iets te willen zeggen over het kader waarin het fenomeen droom moet worden opgevat. Een droom opvatten als een kindertoneel is voor mij iets nieuws maar een vergelijking tussen die twee staat me niet tegen. Kinderen zijn aanvankelijk nog niet in staat rekening te houden met verwachtingen van de omgeving. Ze kunnen zich in die vroege levensfase nog spontaan gedragen. De omgeving herkent in dat gedrag de oprechtheid en zuiverheid van de oorspronkelijke waarachtigheid. Zodra kinderen gaan praten leren ze de rol te spelen die de omgeving van ze verwacht. Wij noemen dat in onze kring de opbouw van een ego. Door die ego te hanteren kan een kind leren zich in te passen in die ene cultuur waarin het geboren is. Van lieverlee gaat het ego de kinderlijke spontaniteit bedekken en daarmee wordt de oorspronkelijke waarachtigheid als het ware toegedekt en te slapen gelegd. Hoe langer die slaap duurt hoe moeilijker het wordt door de ego-overkapping heen te breken en alsnog in actie te komen. Sorry voor de uitweiding, maar we hebben ook hier een vakjargon om over de zaken te kunnen praten. Wat wetenschappelijk echt zeker is omtrent die opvattingen is nog maar de vraag, maar dat kunnen we nu buiten beschouwing laten. Ik wil alleen maar zeggen dat kindertoneel hier voor mij betekent dat jonge mensen door de nog jonge dunne egolaag heen breken en de kort tevoren verloren spontaniteit weer in werking stellen. Dat is immers het verschil met het toneel van

volwassenen. Kinderen hoeven geen tekst te leren en geen scenario te volgen. Zij hebben een grote voorraad spelen achter de hand, achter de ego, beter gezegd. Ik voel wel iets voor de vergelijking van de droom met het kindertoneel, omdat volgens mij de dromen, net als de spelende kinderen, door de ego, die dan immers slaapt, heen breken en toegang krijgen tot de oorspronkelijke aanleg. Omdat die aanleg oorspronkelijk is, is ze nog puur en onbedorven door wereldse invloeden. Daarom wordt de aanleg soms ook wel sacraal en de ego profaan genoemd. Ik denk op dit moment aan het sacrale karakter van de aanleg omdat het kinderspel van deze droom eindigt met een oplossing in het licht. Ik zie daarin iets van een oproep of belofte. Die zou dan luiden: begeef je in dit kindertoneel en de oorspronkelijke aanleg breekt door om je bewustzijn te verlichten.'

Op dit punt nam Tera een korte pauze en peilde mijn blik. Kennelijk was die zo vervuld van gespannen ernst dat ze het tijd vond voor een ontspannend intermezzo. Ze zei: 'Vergeet niet dat ik over mezelf spreek, alsof niet jij maar ik die droom heb gehad. Ik weet uit ervaring dat het ondergaan van een droom tot andere uitleg kan leiden dan het becommentariëren van een soortgelijke droom die iemand mij vertelt. Dus wat dat betreft had je beter bij jezelf te raden kunnen gaan in plaats van te zoeken naar die zogenaamde deskundigen.'

Andermaal kwam haar scepsis boven, mij het idee gevend niet zo zwaar te tillen aan haar eigen uitleg. Ik dacht 'eigenlijk ook logisch want kindertoneel is in de eerste plaats ontspanning en spel, maar tegelijk kan het leerzaam en diepzinnig zijn. Het laatste mag het eerste niet verdringen: de droomraadgever is geen dreigende profeet.' Die 'verlichting van het bewustzijn' moest ik dus ook maar niet te zwaar opnemen. Op zichzelf voelde ik wel wat voor die benaming, want soms gaven mijn dromen het gevoel dat er een last van mij afviel. Vooral de last van twijfel en onzekerheid. Dromen konden me helpen knopen door te hakken omdat ze zekerheid boden. Die zekerheid associeerde ik vanaf nu met het sacrale karakter van de onbedorven oorspronkelijke aanleg. Vaag stond me iets bij van droombeschrijvingen waarin engelen hemelse boodschappen overbrengen. Tegen de achtergrond van Tera's uitleg begreep ik nu dat je het ook op die manier zou kunnen weergeven. In mijn geval zou ik kunnen denken dat de sneeuw witte kinderen een verheven boodschap overbrachten op een manier die men eertijds omschreef als de verschijning van een engel met een hemels bericht.

Toen Tera zag dat ik me al wat beter op mijn gemak begon te voelen ging ze verder en zei: 'Ik dacht aan dat sacrale omdat de droom begint met die ontmoeting van een sjamaan. Het lijkt een soort proloog en doorgaans is daarin iets te vinden van een kader, een soort raamvertelling van het droombericht zelf. De sjamaan associeer ik met iemand die heen en weer reist tussen hemel en aarde. In de trance en dans steekt de sjamaan als het ware over naar gene zijde en keert later in de wereld terug met wijze raadgevingen. De droom als geheel zou dus gezien kunnen worden als een hemelse brief die door een sjamanistische postbode wordt bezorgd. Ook het einde van de droom doet me daaraan denken. Sjamanen zijn de oerpriesters van de centraal Aziatische steppen. De slotsom van de droom is dat twee oosterse wijzen de plaats hebben ingenomen van de arts die je wilde raadplegen maar die niet is komen opdagen. Vroeger waren in de persoon van de oude sjamanen de wijze en de arts nog in één beroep verenigd. Nu dat niet meer zo is adviseert de droom, in dit concrete geval, dat de dromer beter voor de wijze dan voor de arts kan kiezen.'

En lachend voegde ze er nog aan toe: 'In mijn geval zou ik het wel weten: wijsheid zal beter genezen dan klinische hulp.' Ik zei daarop: 'Maar wat voor wijsheid? De enige naam die me werd voorgehouden is me ontschoten.'

'Dat is inderdaad jammer, maar je moet niet alles in één keer willen. Als deze droom je kan overtuigen van het belang van het verschijnsel als zodanig ben je al een heel eind opgeschoten. Als de bron van onze oorspronkelijke aanleg eenmaal is aangeboord, leest zij onze dorst ongetwijfeld méér dan eens. Immers 'de bron van het water des levens geeft ons te drinken om niet'.

Met deze laatste zin liet Tera merken dat haar verhaal niet vrij was van enige religieuze inspiratie. Ik vroeg me af of dit vroeger ook al het geval was en of dat toen te maken had met die sceptische distantie tot haar leerstof. In ieder geval was haar instelling voor mij een aanmoediging om het contact voort te zetten. Zou zij dat willen?

Ik zei: 'Je hebt me veel waardevolle toelichting op mijn droom gegeven. Gelukkig gaf je aan je voor dit onderwerp te interesseren. Als dat niet zo was geweest zou ik me bezwaard hebben gevoeld.'

'Deze droom bevat voor mij inderdaad interessante aspecten', reageerde zij. 'Misschien kan ik bij een andere gelegenheid wat meer aandacht schenken aan de onderdelen die bij de plantkundige voorop staan. Ik neem althans aan dat jouw interesse in de eerste plaats uitgaat naar de attributen die de sjamaan uit zijn kleedje tevoorschijn toverde.'

Dat laatste had ze goed geraden, maar toch had het gesprek mijn interesse voor al die andere aspecten aanzienlijk vergroot.

Het kostte mij enige dagen een en ander op een rijtje te zetten. Van de ene kant kreeg ik wat meer inzicht in de betekenis van de droom, van de andere kant vroeg ik mij af hoe Tera tegenover mij stond. Haar houding en de betekenis van mijn droom waren vermengd omdat ze een commentaar had gegeven alsof zij zelf de dromer was. Ik vroeg me af waarom ze dat had gedaan. Ze nam het besluit dit te doen nadat ik haar de droom had verteld. Het zou dus kunnen dat haar besluit verband hield met de inhoud van mijn droom. Zou ze zich persoonlijk met dit soort kwesties bezighouden? Door de droom naar zich toe te trekken en uit te leggen als een ervaring van zichzelf bracht ze een soort evenwicht in deze toch al merkwaardige hereniging. Het evenwicht ontstond doordat zij een tegenwicht bood voor mijn inbreng waarmee ik mezelf kwetsbaar opstelde. Een en ander afwegende besloot ik dat zij er bewust voor had gekozen ook een persoonlijke inbreng te leveren. En dat kon geen andere reden hebben dan dat zij zich interesseerde voor mijn nachtelijke omzwervingen rondom de oerbron van het onbewuste.

Zij verwachtte dat ik in de eerste plaats iets wilde horen over de drie attributen die de sjamaan mij had getoond. Inderdaad had ik me vaak afgevraagd waarom nu juist deze drie onder mijn aandacht werden gebracht. De pendel zag ik als een richtingwijzer, net zoiets als een wichelroede. Beiden worden gebruikt voor het opsporen van ondergrondse wateraders en aardstralen. Een instrument dus dat alleen door iemand persoonlijk gebruikt kan worden om er zijn eigen weg mee te vinden. Zou de boodschap hiervan zijn dat ik me beter moest realiseren dat er geen objectieve externe richtingwijzers bestaan op mijn pelgrimsweg? Met de steentjes had ik minder moeite. De steen is het uitgangsmateriaal van de bodem, waarin de planten groeien. De planten kunnen niet groeien zonder dat de mineralen uit de ruwe grondstof worden vrijgemaakt. De steen verwijst dus naar een substantie in de bodem, in de plant en mogelijk in ons voedsel waarmee wij ons op onze weg voeden. De wierook associeer ik met de geurige dampen van de heilige vaten in de tempel. Hoe te denken over deze geurige kruiden? Ik was in de loop van de tijd vanuit mijn botanische achtergrond wat opgeschoven naar de planten die worden geteeld op akkers en in tuinen. Wierook en mirre trokken me aan als bijzondere bomen en struiken omdat ze werden gebruikt in rituelen. Vrijwel alle grote wereldreligies bedienen zich in de tempel van deze welriekende plant.

Beroepshalve heeft een Europese plantkundige weinig met religie en godsdienst uitstaande. Zodra echter de wierook om de hoek komt kijken wordt dat anders. Als je lang doordenkt over de rituele rol van wierook kom je vanzelf op andere planten met een rituele en/of mythische betekenis. Nu vroeg ik mij af of wierook iets heeft te zeggen over de weg die ik bezig was af te leggen. De pendel verwees naar de richting en de stenen naar de voedingssubstantie. Maar wat heeft de wierook met 'de weg' uit te staan? Het antwoord bleek te zijn dat wierook een 'vervoermiddel' op 'de weg' is. In alle culturen gebruikt men de wierook voor de communicatie met de goden. De geurige dampen stijgen van de aarde op en kringelen als een wenteltrap omhoog naar de hemel. Geen wonder dat de sjamanen dit attribuut gebruikten bij hun hemelreis.

Volgens de Griekse mythologie onttrekt de wierookboom de kracht van de 'heilige rook' (= wierook) aan het lichaam van de levend begraven geliefde van Apollo. Alsof de ziel in de vorm van verdampte substantie vrij komt. Volgens de Egyptische mythologie groeit de wierook op een trappenberg of Godenberg. Die trappen wijzen op de ladder naar de hemel. Maar de naam wordt in Jemen ook gebruikt omdat de wierookstruiken daar groeien op geterrasseerde hellingakkers. In Arabië gold het als een groot voorrecht wierook te mogen telen. Slechts drieduizend families bezaten dit voorrecht. De werkers in deze boomgaard werden voor heilig aangezien. Zij mochten niet in de buurt van lijken komen en geen gemeenschap hebben met vrouwen. Wierook bevordert niet alleen de communicatie met de goden; het wordt ook gebruikt om kwade demonen te verdrijven. Dat kunnen zowel geesten zijn alsook onwelriekende dampen en onwelkome insecten.

Hippocrates gebruikte de korrels al voor het ontsmetten en helen van wonden. Vrouwen droegen ze zelfs als halssnoer om de geur van het décolleté verder op te hemelen. Maar de meest interessante associatie vond ik de koppeling van de wierook met het proces van regeneratie en transformatie. Het is de feniks die wierook verwerkt in de door hemzelf gebouwde brandstapel. Door de werking van de wierook verbrandt van de feniks alles behalve een kiem. Deze blijft in de as achter en begint later weer te groeien, zodat uiteindelijk de feniks uit zijn eigen as herrijst. Dit beeld van de herrijzende feniks is in de godsdienst het grote symbool van de wederopstanding. Het verwijst naar de mystieke transformatie waarin de oude mens in het louteringsvuur wordt afgelegd. Maar het vuur verwoest, mede dankzij de heilige kracht van de wierook, niét de elementaire levenskiem waaruit de nieuwe mens kan herrijzen.

Terwijl ik zo over de wierook nadacht speelde tegelijk het gesprek met Tera door mijn hoofd. Op een of andere manier, ik weet zelf al niet meer hoe, kwam het bij mij op dat de verbranding van de feniks verwijst naar de afbraak van de ego. De wedergeboorte uit de kiem die innerlijk al aanwezig is deed me denken aan de verborgen oorspronkelijke aanleg. De wierook zou in dat geval kunnen worden gezien als een stof die het louteringsvuur reguleert of katalyseert. Ik wist er niet goed raad mee en besloot het idee mee te nemen naar mijn volgende bespreking met Tera.

Maar het belangrijkste van mijn amateuristische droomduiding was dat de attributen van de sjamaan nu een bevredigende betekenis voor me hadden gekregen. Via de wierook was ik bij de mystieke transformatie terecht gekomen en ik zag ineens interessante mogelijkheden voor een volgende conversatie tussen de plantkundige en de psycholoog. De wedergeboorte van de feniks deed me namelijk denken aan een droom die gekoppeld was aan een kraamkliniek.

3

In ons tweede gesprek kwamen we, net als in ons eerste, meteen ter zake. Tera wachtte niet af en vroeg. 'Nog steeds indringende dromen?'

Ik stelde haar gerust en begon over de attributen van de sjamaan. Halverwege merkte ik dat Tera moeite kreeg haar lachspieren te bedwingen. Ze greep de eerste de beste mogelijkheid aan om ertussen te komen en zei: 'Vergeef me dat ik moet lachen. Het is niet om wat jij zegt, want dat vind ik erg boeiend. Ik lach in feite om mezelf, beter gezegd om de manier waarop ik mijn beroep uitoefen. Ik maak namelijk uit je woorden op dat je met jouw droomduiding op een soortgelijke manier te werk gaat als ik. Ik moet erom lachen omdat ik weer eens zie dat iemand die mijn hulp denkt nodig te hebben na een gesprek of wat in staat is zichzelf te helpen. Niet dat het mij zo verbaast, maar als ik tegenover mijn collega-therapeuten verklaar hoe betrekkelijk onze werkwijze is proberen ze het altijd voor te stellen als iets dat heel gesofisticeerd is.'

De constatering dat ik haar voorbeeld zou hebben gevolgd kwam voor mij onverwacht. Ik was me totaal niet bewust dat mijn overpeinzingen overeenkwamen met de manier waarop zij met mijn verhaal was omgesprongen. Het meest verbazingwekkende was wel dat ze me ook wilde laten weten dat die overeenkomst er was. Ze wilde kennelijk dat ik me dat goed bewust was. Vreemd? Of toch niet. Zou ze mijn zelfvertrouwen willen sterken? Of is het met dit soort zaken echt zo dat je met wat goede wil en een enkel voorbeeld zelf aan de slag kunt?

Later zou ik erachter komen dat het wat genuanceerder ligt. Het bleek het beste niet te gewichtig te doen over de wijze van droomduiding. Maar tegelijk is het raadzaam de inhoudelijke boodschap van de droom serieus te nemen.

Aldus mijmerend vroeg ik me af of Tera misschien de bedoeling had mij aan te sporen meer aandacht aan mijn dromen te besteden. In dat geval was haar aanpak in het eerste gesprek een schot in de roos geweest. En ze zou zich thans ook kunnen koesteren in de gedachte dat de doordachte opzet van de psycholoog toch maar z'n vruchten afwerpt. Maar wat deed het er op dit moment eigenlijk toe. Ik had een betrouwbare en deskundige gesprekspartner gevonden en besloot die gelegenheid aan te grijpen. Ik zei: 'Ik was me totaal niet bewust dat mijn overpeinzingen een vervolg waren van wat je mij in het vorige gesprek hebt geleerd. Toch moet ik zeggen dat het me niet slecht is bevallen. Misschien mag ik nog eens proberen je aan het lachen te maken. Het is namelijk zo dat ik wat langer stil bleef staan bij de wierook en toen aan een andere droom moest denken. Toen ik ergens las dat de Maya's de wierookkorrels beschouwen als 'de hersenen van de hemel', omdat de dampen tot in de kern van de hemel binnendringen, besloot ik er wat dieper op in te gaan. De invalshoek was het gegeven dat de feniks wierook gebruikt als ingrediënt voor het mystieke louteringsvuur. Dat ingrediënt beschermt de embryonale aanleg waaruit een wedergeboorte voortkomt. Door dit gegeven kwam ik op de volgende droom: 'Ik kom in de wachtkamer van een kraamkliniek. Er zit een aantal mensen die hoog zwanger zijn. Het zijn zowel mannen als vrouwen. Sommigen zijn erg jong, velen tamelijk oud voor een zwangerschap. Er worden mooie gezonde kinderen geboren. Voor mij is het voorlopig nog een spannend afwachten. Vervolgens bevind ik mij in een oud kerkgebouw. Ik wil eruit maar moet lang zoeken naar een deur die open gaat. Niet door de hoofdingang maar door een zijdeur verlaat ik de kerk. Ik bevind me dan in een tuin tussen kerk en pastorie. Er werken mensen in overall. Het lijken me, aan de taal te horen, Amerikanen te zijn. Ze zijn erg druk bezig met op een ouderwetse manier veemest over het land te spreiden. Ik kijk aandachtig, ga dan verderop en kom in

een mooi oud plattelandsdorp. De huizen hebben rieten daken waarop planten en bloemen groeien. Ook nestelen er vogels. Centraal staat een boerderij met een kerktorentje als voorhuis.'

Tera had aandachtig geluisterd en knikte zo nu en dan begrijpend. De neiging tot lachen had duidelijk plaats gemaakt voor diepe ernst. Toen ik ophield met praten keek ze me ontspannen maar strak aan. Alsof ze wou zeggen 'ga maar door met je verhaal'. Ik wachtte echter op haar reactie. Deze bleef een tijd uit, maar na een korte stilte vroeg ze 'Is deze droom te rijmen met de vorige?'

En vervolgens viel er wederom een stilte. Ik had graag wat reactie gehad. Met name omdat de overeenkomst en aansluiting bij de vorige droom voor mij in menig opzicht nog een vraagteken was. Tegelijk realiseerde ik me dat me de gelegenheid werd geboden mijn eerdere overpeinzingen nog eens de vrije loop te laten om ze door de meester te laten keuren. Ik nam die stille uitnodiging aan en zei: 'Het begin, van die wachtkamer, sluit aan bij de vorige droom, omdat die ook in een kliniek begon. Daarom zie ik die zwangerschap als een soortgelijke raamvertelling van het verhaal als de vorige keer. De baby komt niet echt maar verwijst misschien naar een nieuw domein waarnaar ik op zoek ben. Het zal wel een religieus domein zijn want na een moeizame 'verlossing' uit de schoot van de moederkerk ben ik naar zoiets op zoek. De verlossing verloopt niet zo voorspoedig omdat de natuurlijke hoofduitgang afgesloten blijkt te zijn. Maar door de zij-uitgang kan ik toch nog geboren worden. Dan volgt er een korte doorgangsfase in de tuin waarmee ik niet zo goed raad weet. Enerzijds denk ik aan het soort Amerikanen die zich beijveren met wat zij noemen 'the shit is flying around'. Maar anderzijds denk ik aan de Amesj in Pennsylvania. Die Amesj hebben indertijd, na een tangverlossing, de moederkerk verlaten en zich gevestigd op het platteland. Nog steeds baart het opzien dat zij erin slagen de moderne technologie buiten de deur te houden. Zonder elektriciteit of tractoren beoefenen zij de landbouw '*as if they are artisans*'.

Vanuit mijn interesse voor de plantenteelt ben ik erg benieuwd naar de -eventuele godsdienstige- motieven van dit ambachtelijk vakwerk. Het Engelse woord 'artisaanaal' past het beste bij dit soort werk. Wat zij leveren is zowel vakwerk als kunst. Ik weet niet of deze 'artisanen' hun werk vergelijken met dat van de religieuze kunst. Buitenstaanders doen dat, vanwege de vermeende religieuze inspiratiebron en de verstrekkende consequenties voor hun leefwijze, zeker wel. Misschien is het dat ik pas achteraf denk aan de Amesj, omdat ik in de droom na de passage van hun tuin terecht kom in een middeleeuws boerendorp. Het aanzien van dit dorp bezit dezelfde serene schoonheid als in een schilderij van Breughel. Het dorp ligt natuurlijk geplooid in de glooiing van het landschap als een zwaluwnest tegen een rotshelling. De rieten daken zijn kwa vorm en kleur nauwelijks van hun omgeving te onderscheiden. Het meest uitzonderlijke en datgene wat mij het meest treft zijn de kerktoren en de begroeiing op de daken. Zo'n toren roept de gedachte op aan Boeddhistische boerenwoningen in de Himalaya. Daar is de benedenverdieping voor vee en graanopslag, de middenverdieping voor het huishouden en de bovenverdieping voor gebeden en rituelen. Aan zo'n drie-eenheid van stal, woning en tempel moest ik denken bij het zien van die boerderij met de kerktoren. De begroeiing op de rieten daken bleef lange tijd erg raadselachtig. Steeds kwam het beeld me weer voor ogen; de harmonieuze eenheid met het landschap. De begroeide daken lagen erbij zoals de omgevende heuvels. Het leek wel alsof de boodschap luidde 'zie je dan niet dat de plantenteler leeft binnenin de heuvel die hij tegelijk van boven bewerkt?'. Ik zag het wel voor me, maar kon de betekenis niet in verband brengen met die toren.'

Terwijl ik sprak veranderde het gezicht van Tera in een diep nadenken. Toen ik mijn relaas stopte haalde ze diep adem. Het bleef even stil en ze haalde nog twee keer diep adem. Dat ging zo gecontroleerd dat het een oefening had kunnen zijn. Tijdens de stilte knikte ze nadenkend, soms mij aankijkend en dan weer het hoofd afgewend in de verte starend. Na verloop van enige tijd begon ze

voorzichtig te reageren en zei: 'Ik begin nu pas in te zien hoe omvangrijk het probleem is waarmee je rondloopt. Het spijt me dat ik niet van meet af aan wat serieuzer ben ingegaan op je mededeling dat je dromen zo 'indringend' waren. Omdat ik je nog van vroeger ken dacht ik dat een gesprek tussen ons meer op intellectueel dan op existentieel niveau zou liggen. Nu pas wordt me duidelijk dat je kampt met een geloofscrisis die tegelijk een beroepscrisis is. Het verrast me totaal zoiets bij jou aan te treffen. Ik heb en had cliënten die ook zo'n gecombineerde crisis van geloof en werk doormaken. Maar dan betreft het voornamelijk zielzorgers met een kerkelijk dienstverband. Ook ken ik een paar biotechnologen die moeite hebben hun christelijke geloofsopvattingen te rijmen met de nieuwste ontwikkelingen in de genetica. Maar dat zijn kwesties van ethische aard. De aloude strijd tussen religie en natuurwetenschap woedt op die manier nog verder. Eerlijk gezegd heeft niemand mij ooit jouw soort vraagstuk voorgelegd. En het zou me niet verbazen als een zoektocht naar nog zo iemand weinig oplevert. Toch heeft je verhaal me erg geraakt. Misschien wel omdat ik op mijn manier ook worstel met de spanning tussen religie en beroepsopvatting.'

Deze laatste zin maakte mij meteen een heleboel duidelijk. Tera had zich tijdens onze eerste ontmoeting zó opgesteld, als zij deed, om mij ertoe te brengen mijn persoonlijke levensvraag bloot te leggen. Nu ze zichzelf daarin had herkend gaf ze impliciet te kennen dat we samen misschien meer zouden opschieten dan ieder voor zich. Dit was voor mij een hele geruststelling. Een vertrouwd persoon als kritisch klankbord was in deze fase erg welkom. Ik kon me nog niet zo goed voorstellen wat zij in mij zag en wat ik haar te bieden had. Het leek me op dit moment het beste daar niet naar te vragen. Daarom zei ik, in aansluiting op haar woorden: 'Het is inderdaad een spanning tussen mijn religieuze overtuiging en mijn beroep als plantenteler. Nu ik uit de schoot van de moederkerk ben ontsnapt zoek ik het sacrale meer in de natuur dan in de schriftuur. Het 'solo scriptum' van Calvijn heb ik achter me gelaten. Niet dat ik de heilige boeken overboord wil zetten, geenszins, ik lees ze meer dan ooit tevoren. Maar het 'lezen van 'het boek der natuur'', zoals de scholastieke kerkvaders het noemden, is wat ik bezig ben in te halen. Ik heb nu het gevoel dat ik indertijd als botanicus al zo iets als een innerlijke roepstem heb gehoord. Toch valt het me nog steeds moeilijk in de plantenteelt een roeping te zien die iets van doen heeft met de religieuze roepingen. Het is alsof mijn dromen verlangen dat ik deze kwestie tot op de bodem uitzoek alvorens in mijn roeping tot plantenteler te kunnen worden bevestigd.'

Tera knikte begrijpend en, naar ik aanneem, instemmend en zei: 'Ik kan me voorstellen dat je verlangend uitziet naar de verlossing. Vooral op het eind kan zo'n zwangerschap maar niet te lang duren. Maar ik maak uit je dromen op dat je in de wachtkamer zit en nog niet aan de beurt bent. Daar zul je dus nog even vrede mee moeten hebben. Geduld kan een schone zaak zijn vooral als je je tijd goed weet te besteden. Je dromen bieden jou aan je tijd te besteden met het beschouwen van wat er te gebeuren staat. Net zoals de aanstaande ouders zich een beeld vormen van de baby, zo kun jij je een beeld vormen van de feniksachtige wedergeboorte. Maar vraag niet aan mij wat die toren en die begroeide daken voor de plantenteler betekenen. Daar kan in dit geval alleen de dromer zelf achterkomen. Mogelijk komt een andere droom je daarbij te hulp.'

Met dit laatste was ik het volkomen eens. Ongetwijfeld waren er in mijn collectie droommanuscripten aanknopingspunten te vinden. Maar zonder een vraag of begrip is het moeilijk ergens naar te zoeken. Tera riep op tot geduld, ik moest liever niet proberen de bevalling voortijdig in te zetten. Door mijn tijd goed te besteden zou ik de groei van het kindje het beste bevorderen. Terwijl ik zo met mijn gedachten speel schiet mij een andere droom te binnen, waarin ook een 'wachtkamer' voorkwam. Ik zei: 'Ik herinner me nog een droom, waarin een wachtkamer voorkomt. Dat was echter niet aan het begin, maar juist aan het slot van de droom. Er waren toen nog een of

twee wachtenden voor mij. Het vreemde was dat niemand van ons precies wist in wat voor wachtkamer we zaten. Niemand, ook ik niet, kon zeggen wie de te consulteren persoon was. Maar het consult zou best verband kunnen houden met mijn onderwerp want ook in deze droom kwam een oude boerderij voor met een begroeid dak. Op dit dak, dat meer leek op gewone bouwgrond dan op een rieten bedekking, stond een nagenoeg volgroeid gewas aardappelen. Het stond er zo goed bij dat ik me nog afvroeg of het niet te zwaar zou worden. Het dreigde naar beneden te schuiven. In het voorbijgaan trok dit gebouw vooral mijn aandacht omdat daarin mooie gregoriaanse liederen werden gezongen. Net als in de vorige droom was dit gebouw centraal gelegen, zoals een dorpstempel, en omgeven door kleine oude boerenwoningen met mooie tuinen. Het begin van de droom speelde zich deze keer af in een school. Ik weet niet meer wat mijn functie was in die school maar ik was in een klas met meisjes van een jaar of twaalf. Ze waren gekleed in middeleeuws aandoende kleren in zachte grijze en bruine kleuren en loshangend, zoals het habijt van nonnen, maar wel keurig op maat gemaakt. De meisjes waren niet alleen mooi gekleed maar vooral scherpzinnig. Ze toonden zich buitengewoon betrokken en leergierig.'

Terwijl ik dit alles uit mijn geheugen opdiepte zag ik dat het gezicht van Tera wat opklaarde. Ik hoopte dat het een teken was dat zij de knopen van mijn nachtelijke omzwervingen zou kunnen ontwarren. Ze zei: 'Met zo weinig wachtenden voor je zal je geduld binnen afzienbare tijd wel eens kunnen worden beloond. Lijkt me spannend, aangezien je op een onbekende wacht. Misschien valt jouw beurt samen met de oogst van de aardappelen. Een andere betekenis kan ik voor de stand van het gewas niet bedenken.'

Je spreekt nu niet meer over een kerkgebouw maar het geluid dat eruit komt blijft wel van christelijke signatuur. Misschien wijst het gregoriaans gezang op iets als een koor van monniken of zusters? Zou de kleding van de meisjes in die klas niet op een nonnenschool kunnen duiden?' Ik knikte instemmend bij deze laatste suggestie. Niet alleen omdat de kleding van de middeleeuwse meisjes zich niet onderscheidt van een habijt, maar vooral omdat Tera me op het idee bracht dat het gezang afkomstig kon zijn van een koorgebed. Zouden deze zusters een klooster bewonen waar ze aardappelen telen op het dak? Niet erg aannemelijk maar de praktische problemen van deze teelt vergat ik even omdat het beeld me aan iets anders deed denken. Vaag herinnerde ik mij een dromerig bezoek aan een boerderij die, na er te zijn binnengegaan, door zusters bleek te zijn bewoond. Wat de zusters allemaal deden weet ik niet meer. Wel dat ze onder andere kippen hielden. Dat vond ik toen al vreemd omdat het er overal zo donker was. Wat was het geval: van buiten zag de boerderij eruit als een normale kapschuur. Toen ik erin kwam bleek echter dat de zusters in een grottenheuvel woonden. De heuvel was vrij klein en kon daardoor worden overkapt zodat er van buitenaf niets meer van de grotverblijven was te zien. Toen vond ik zo'n camouflage al vreemd. In het licht van de begroeide daken leek het zelfs een totaal omgekeerde wereld.

Toen ik dit met enige opwinding vertelde verscheen er een ingetogen glimlach op Tera's gezicht. 'Och', zei ze verrast, 'wat mooi dat je dit nog weet. Die begroeide daken zijn dus gewoon tuinen en akkers die op heuvels liggen waarin religieuzen hun grotwoningen hebben gemaakt. Ik vroeg me al af of die vreemde gebouwen iets te maken hadden met die tent van het kindertoneel in je eerste droom. Kinderen spelen graag iets waarbij ze een hol of huisje maken. Dat is dan de nieuwe omgeving voor hun onbedorven oorsprong. Door de alledaagse leefwereld buiten te sluiten komen ze gemakkelijker in contact met hun oorspronkelijke natuurlijke aanleg. Net als kinderen die zich terugtrekken in hun tent of holletje, zo ook de religieuzen die de roepstem van hun innerlijk volgen. De kluizenarijen in de bergen liggen verscholen in hollen, spelonken en grotten. Voor de buitenstaander vrijwel onvindbaar.'

Zoals de kinderen in hun droomspel hun weg vinden naar hun oorspronkelijke aanleg, zo volgt de kluizenaar zijn roeping in de hoop zijn bewustzijn te verlichten. Ná de grot hoopt hij zijn verblijf weer te verlaten. De grot is een doorgangshuis, een fase van zijn mystieke weg. De fase van de donkere nacht waarin hij terugkeert naar zijn oorsprong. Die oorsprong is de ongerepte natuurlijke deugd, vergelijkbaar met de aanleg van het kind. De grot is voor de mysticus als een cocon voor de vlinder. Hij gaat erin als larve maar transformeert zijn wezen om er als vlinder uit te komen. Verlicht en ontdaan van zijn aardse beperkingen slaat hij zijn vleugels uit om de hemel te bestijgen.'

Ik hoorde deze mooie woorden van Tera aandachtig aan en was er even stil van. Haar uitleg was meer dan alleen helder en overtuigend. Het was ook persoonlijk en diepzinnig spiritueel. Het werd me duidelijk dat zij niet alleen reageerde op wat ik haar vertelde; zij sprak ook over iets wat haar persoon betrof. Er kwamen vragen bij mij op maar ik hield ze voor me. Ik denk uit eerbied voor wat in haar omging toen ze deze woorden sprak.

Mijn gedachten verplaatsten zich weer naar de mysterieuze grotbewoners. Ik zag de zusters voor me en ook kippen, die overal rondscharrelden. Veel hennen zaten te broeden. Ze waren van diverse pluimage. Kennelijk fokten de zusters op natuurlijke wijze en dus met weinig veredeld uitgangsmateriaal.

Zoals vaak wanneer je teruggaat in je herinnering worden de beelden langzaamaan duidelijker. Dat overkwam mij nu ook. Er was iets vreemds aan de vergelijking tussen de tent en de grot. In de grot was het aardedonker, terwijl de tent baadde in een wit licht. De kinderen werden op het eind zo wit en glinsterend als waren het berijpte sneeuwpoppen in de zon. Zou die grot van de zusters zo donker zijn omdat de kippen nog bezig waren te broeden? Zou de komst van het licht misschien samenvallen met het uitkomen van de eieren? Dit beeld leek me erg passend. Waarom zouden de zusters tijdens het broeden van hun spirituele ei niet bij voorkeur een uitwendig analogon als dagelijks werk aannemen? Een rasechte natuurmysticus bebroedt zijn eieren immers zó dat ze precies op de paasmorgen uitkomen. Dit uitkomen van het paasei tijdens de viering van de verrijzenis stond me als idee wel aan. De zusters zouden zich met Jezus willen identificeren en deze werd immers herboren na een driedaags verblijf in de grot. De grotwand is voor de mens als de eierschaal voor het kuiken. Ik besloot het hierop te houden omdat ik nu eindelijk kon aansluiten bij Tera's mooie woorden over de 'opstanding' van de vlinder. Daarom zei ik: 'Die vergelijking van de grot met de droomtent en met de cocon spreken me erg aan. Misschien dat de verlichting van de zusters samenvalt met het uitkomen van de eieren. Dat zal wel bij voorkeur op de paasmorgen moeten gebeuren.'

'Goed idee', antwoordde Tera, 'de zusters wachten in de donkere grot op het licht tot iemand de steen voor de ingang wegrolt.'

Maar deze opmerking over het weggrollen van de steen was net genoeg om een meer recent droombeeld in me op te roepen dat ik tot dan toe helemaal over het hoofd had gezien. Daarom zei ik enigszins opgewonden: 'Je brengt me op een idee met het beeld van die steen. Het is een korte droom die ik nog niet zo lang geleden had. Mag ik je die vertellen?'

Tera zag mijn enthousiasme en toonde zich benieuwd. Ik zei: 'Het was ongeveer als volgt: Op een, voor mij onbekende plaats op het platteland komen jonge vrouwen me enthousiast verwelkomen. Net alsof ik van een lange reis terugkeer. Ik sta voor een steile heuvel met akkertjes op de helling. Er wordt geploegd. Ik kijk met gespannen aandacht en dan gebeurt het. Een deel van het veld schuift opzij en onder de teelaarde wordt de rotswand zichtbaar. Deze rots opent zich als een grote schuifwand. Achter de wand ligt een rijk verlichte zaal die feestelijk is getooid in wit en geel.'

'Prachtig', zei Tera, 'wat een opbeurende boodschap. Hoe lang en zwaar je mystieke reis ook zal zijn, deze droom voorziet een behouden thuiskomst. Het bebroeden van het mystieke ei kan nog lang

duren, net zoals de boer die voort ploegt. Maar eens, in de lente, als het broeden en ploegen ten einde lopen breekt de grafheuvel open en komt de geelwitte lekkernij als de inhoud van een paasei te voorschijn.'

Deze poëtische voorstelling maakte ook mij aan het lachen. In deze gedragen woordkeuze werd de ernst van de opstanding verdund met het ludieke leggen van een landschappelijk paasei. Tera trok hiermee een waas over mijn droombeeld waardoor het iets surrealistisch kreeg. Beelden die me deden denken aan Jeroen Bosch en Salvador Dali.

Het leek ons een mooi moment om uit elkaar te gaan en dit vrolijke beeld mee te nemen voor de tijd die ons restte tot de volgende afspraak.

Die tussentijd was voor mij overigens veel minder vrolijk dan ons afscheid deed vermoeden. Later zou blijken dat voor Tera hetzelfde gold.

Toen ik bezig was een en ander nog eens op een rij te zetten, kreeg ik steeds meer moeite met de bevlogen woorden waarmee Tera ons laatste gesprek tot zo'n hoopvol einde had gebracht. Het was niet dat ik met enkele lastige vragen bleef zitten. Ik zag wel in dat die moesten voortkomen uit de omvattende problematiek waarmee wij ons bezighielden. Bovendien waren dit de vragen voor een meer gevorderde fase. De voorafgaande vragen leken nu afgedaan en ik had het bevredigende gevoel dat ik ermee was opgeschoten.

Na enig wikken en wegen werd me echter duidelijk dat ik me niet volledig kon vinden in de wat al te zwierige wijze waarop Tera symbolische associaties maakte. Voor mij was de berg een berg gebleven en moest ik voor mijn gevoel iets doen met het beeld dat de teelaarde tegelijk een plafond van een grotwoning was. De ploeger deed mij denken aan de heilige wierookwerkers op de trappenberg. In de grot verwachtte ik eerder een champignonkweker dan een kippenfokker. Maar ook met dat laatste kon ik vrede hebben. Er was immers een soort schuifdak om ter gelegener tijd het licht binnen te laten.

Tera schoof de biologische en geologische aspecten misschien wel erg gemakkelijk opzij door de heuvel voor te stellen als een grote paaskip. Ik zou er getuige van zijn geweest dat de grafheuvel zich op de paasmorgen opende als de cloaca van een hen? Dit was me toch iets te voortvarend gedacht. Ik waardeerde haar inzicht en vooral haar vermogen grote lijnen te trekken. Dat maakte het mogelijk verbanden te leggen die nog niet bij mij waren opgekomen.

Terwijl ik overdacht hoe dit bij haar ter sprake te brengen kwamen oude herinneringen bij mij boven. Tijdens onze schooltijd spraken wij indertijd, als plantkundige en menskundige, graag over de wezenlijke verschillen tussen die twee soorten organismen. Tera zei altijd dat de grote zwakte van de menskunde erin bestond dat men niet goed raad wist met de 'voortbrengselen' van het brein. Daarom leek de benadering van de menskunde volgens haar veel te veel op die van de plantkunde. Inmiddels had zij voor zichzelf dit grote manco ingevuld met behulp van de psychologie. Mijn vraag was óf en hóe zij de link met de somatische menskunde vast had gehouden. Zou het gebruik van de symbolische associaties hierbij een rol spelen?

4

Toen we voor onze derde sessie bijeenkwamen, wist ik nog steeds niet hoe mijn probleem uit te leggen. Ter voorbereiding had ik mijn stapels manuscripten nog eens doorgebladerd en enkele dromen gevonden die zich lenen voor het aankaarten van mijn kwestie.

Deze keer nam Tera echter het voortouw en zei: 'Na het vorige gesprek begon het tot me door te dringen dat er een verschil was tussen de dromen van ons tweede en die van ons eerste gesprek. De eerste keer was jouw verhaal een kolfje naar mijn hand omdat de inhoud op mijn eigen werk leek te slaan. Dat wat er niet op sloeg heb ik toen gemakshalve laten rusten. Daardoor kwamen de sjamanistische attributen en de betekenis van de tent pas in ons tweede gesprek aan de orde. Pas later kwam ik tot het inzicht dat jouw dromen in feite vol zitten met beelden die direct en concreet verwijzen naar het beroep van plantenteler. Toen ben ik me gaan afvragen of dat een ruimere betekenis heeft dan wel dat het alleen maar een verwijzing is naar jouw persoonlijke positie.' Het duurde even maar toen drong tot mij door dat haar opmerking betrekking had op een onvrede die aansloot bij mijn probleem. Ik was niet op het idee gekomen dat mijn probleem typerend zou kunnen zijn voor een reeds lang bestaande kritiek op de droomduiding in de psychologie. Daarom ging ik niet in op wat Tera 'een ruimere betekenis' noemde maar betrok het vooralsnog op mijn eigen situatie. Ik zei: 'Je brengt mijn vraag in verband met een existentieel groeiproces dat veel mensen ondergaan. Voor mij is het geruststellend dat je mijn proces herkent als iets dat minder abnormaal is dan ik dacht. Ongetwijfeld hoor je mij van alles vertellen dat je doet denken aan bekende verhalen. Maar tegelijk zitten er in mijn dromen verwijzingen naar mijn dagelijks werk als plantenteler. Bovendien heb je me verteld die kwesties niet eerder bij iemand van dit beroep te hebben aangetroffen. Daarom vroeg ik me na verloop van ons vorige gesprek af of achter die droombeelden naast de door jou aangehaalde veralgemenisering nog een meer plantentelers-gericht aspect zou schuilgaan. Misschien kan ik mijn vraag het beste duidelijk maken door nog even terug te keren naar de broederij van de grotzusters en de ploeger op de berghelling. Voor jou zijn dit activiteiten die verwijzen naar iets wat je denkt; namelijk het innerlijk transformatieproces. Voor mij is dat een waardevolle toevoeging aan mijn ervaring. Zonder jou zou ik er misschien moeilijk of helemaal niet op gekomen zijn. Maar ik heb mij, mede bij gebrek aan jouw soort kennis, in de eerste plaats gericht op de concrete betekenis van de mij vertrouwde natuurbeelden. Mijn boerenverstand zegt dan dat de boodschap van zo'n droom is: 'om de grote omkering of bekering te ondergaan moet je de hand aan de ploeg slaan, de bovengrond omploegen en de ondergrond bovenbrengen.' Dan betekent die droom voor mij dat het ploegen in dienst staat van mijn inwendige transformatie. Het dagelijks werk van de grondomkering gaat hier immers vooraf aan de grote ommekeer van de berg waarbij de onderste stenen boven komen. De ploeger is het aloude beeld van de werkende landman. Tot voor kort kwam het grootste deel van de wereldbevolking op die manier aan de kost. De droom over de grotzusters toont mij een beeld van hetzelfde proces maar dan van het ondergrondse gedeelte. De zusters hebben zich uit de wereld van de oppervlakkige bovengrond teruggetrokken. Zij werken als slotzusters in het verborgene. Zij voeren de kippen en laten de eieren bebroeden zoals dat gebeurt met bedreigde diersoorten in de natuurreservaten. Ik denk dan simpelweg: eens zal het 'slot' geopend worden en treedt het grotleven naar buiten in het bovengrondse licht. Dat is als de bekering van de ploeger plaatsvindt.

Ik weet dat het wat kort door de bocht is, maar volgens mij luidt het bericht van deze droom dat ik de religieuze roeping moet koppelen aan de natuurbescherming. Ook al verkondigen de religieuzen het niet, of zijn ze zich het misschien niet eens bewust, toch verbind ik hier de religie met de natuur. De consequentie hiervan is dat ik de kloostertuin beschouw als een soort spiritueel natuurreserveaat. Sindsdien vraag ik me bij een bezoek aan de ons zo bekende natuurreserveaten altijd af welke spiritualiteit en leefregel het beste bij de eventuele bewoners van zo'n reserveaat zouden passen. Maar daar is het niet bij gebleven. Ik weet dat je erom zult lachen, maar ik begin me ook af te vragen welke dieren, planten en landschappen het beste passen op bepaalde heilige plaatsen. De relatie is dus tweezijdig. De religie bloeit op een bepaald natuurlijk substraat en de natuur bloeit naargelang de bewoners zich meer bedienen van de juiste spiritualiteit.'

Ik merkte dat ik in de ban van mijn eigen woorden dreigde te raken. Misschien kwam dat door het uitblijven van de lachbui die ik verwachtte. Tera toonde zich echter allerminst tot lachen geneigd. Integendeel, haar gezicht stond onafgebroken ernstig. Toen er een pauze viel in mijn monoloog knikte ze nadenkend en zei: 'Ik zie het nog niet zo duidelijk voor me, maar wel geloof ik dat de psychologie veel te ver van het lichaam en de natuur is weggedreven. Veel psychische processen zouden we misschien beter begrijpen als we meer wisten over wat zich tegelijkertijd zowel in iemands lichaam als in diens natuurlijke omgeving afspeelt. Zoals je weet is het altijd mijn verlangen geweest de kloof tussen het psychische en het stoffelijke leven te overbruggen. Ik zit me nu af te vragen of jouw natuurmystieke visie van de plantenteler hiertoe kan bijdragen. Dat de mystiek kan bijdragen is intussen bij ons wel doorgedrongen. Maar zodra de processen van de natuur en het lichaam gaan meespelen raken wij in een soort paradigmatische gewetensnood. In tegenstelling tot mijn vakgenoten heb ik vanuit mijn achtergrond in de menskunde persoonlijk geen principiële bezwaren tegen een verbinding tussen de psychische en de lichamelijke processen. Uit mijn ervaringen met meditatie, yoga en andere soortgelijke oefeningen weet ik dat de interacties van geest en lichaam zich spiritueel laten bespelen. Maar jij voert nu ook de omgevingsnatuur ten tonele en dat is voor mij een te grote stap. Tegelijk moet ik overigens bekennen dat jouw kritiek op de beperking die psychologen leggen op de natuurbeelden door velen wordt gedeeld. Maar zo veel kritische duisternissen als er worden vervloekt, zo weinig nieuw licht is er ontstoken.'

Met deze verzuchting gaf Tera de beurt aan mij terug. Ik vroeg haar het ontsteken van een lichtje te mogen proberen met een droom van lang geleden. Deze luidt: 'Ik ben op reis en onderweg druk in gesprek. Aan het einde van de reis wacht ons zwaar werk. We dorsen graan in een grote schuur. Mijn werk is het zwaarst want ik moet de schoven vanuit de verste hoek aanhalen. Ik behoor tot degenen met de minste zeggenschap. Op een gegeven moment zie ik dat de aangevoerde schoven anders zijn geogst en gebonden dan de eerdere schoven en dat ze daarom een speciale behandeling met handwerk zouden moeten krijgen. Ik probeer de leiders uit te leggen dat verder dorsen zinloos is omdat het hier die aparte laatste schoven betreft. Bovendien is het gevaarlijk omdat de machine ermee kan vastlopen. Ze reageren amper op de waarschuwing en kijken me aan alsof ze niet begrijpen waar ik het over heb.

Aan het slot, als het werk bijna afgelopen is, ben ik alleen in de schuur. Dan zie ik dat er onder die laatste schoven een kapel verborgen is. In de kapel staat een altaar met wat attributen voor de madonnavering. Tenslotte keer ik terug naar de groep. Deze is nu ondergebracht in tenten die op een groot veld staan. Tot mijn verbazing komt er een dunne mist opzetten die alles met een wit waas bedekt. Ook de mensen kleuren wit. Ik denk aan engelen omdat ze me zo engelachtig aankijken.'

Tera kijkt in mijn richting of ik er nog iets aan toe wil voegen. Als dat niet zo is zegt ze: 'Dit lijkt me een droom waar veel kanten aanzitten. Misschien kun je met de boodschap ook verschillende kanten uit. Ik zal je zeggen wat er tijdens je verhaal door mijn hoofd speelt. Een duidelijke lijn met een voor mij herkenbare betekenis zie ik op voorhand niet.

Wat mij het meest treft is dat je een ontdekking doet. De Mariakapel, die jij vindt, doet mij denken aan de Madonnaverering van de volksreligie. De moeder met haar kind heeft de christelijke mens altijd meer aangesproken dan de stervende Jezus aan zijn kruis. Ondanks alle kerkelijke pogingen het kruis te propageren zijn ze er niet in geslaagd de eerste volksheilige van haar plaats te verdringen. De nieuwe religie waar jij op stoot sluit kennelijk meer aan bij het traditionele volksgeloof dan bij het kerkelijke leergezag. Jouw religie heeft betrekking op het dagelijks landwerk. Ze zit verborgen onder het graan van de schuur en komt tijdens het dorsen te voorschijn. Die aansluiting bij het dorsen is enigszins in lijn met wat je al dacht over dat broeden en ploegen. Het grote verschil is echter dat je nu jezelf aan het werk ziet. Dus in dat opzicht lijken het oogsten en dorsen en werkzaamheden waar we wat meer achter mogen zoeken. Vooral als we zien wat er na de vondst van de Mariakapel met je medewerkers gebeurt. Nadat de nieuwe religie tevoorschijn is gekomen ontstaat er een wit waas dat alles ophemelt en de mensen een engelachtig aanzien geeft. Althans, en dat is een moeilijkheid bij dit soort veranderingen, in jouw ogen of in jouw perceptie van de werkelijkheid is alles getransformeerd tot het hemels witte licht. Gelukkig is die moeilijkheid hier wat kleiner omdat we ons je eerste droom nog herinneren. Toen was er ook sprake van witte wezens die in een tent waren gelegerd. Daarom wordt ons nu een beetje duidelijk waar dat witte licht op slaat. Ik denk dat het betrekking heeft op jouw persoonlijke transformatie. Was in die eerste droom nog onduidelijk in wat voor context de transformatie zou plaatsvinden, thans lijkt het erop dat de natuur zelf die context is en wel de natuur die jij al zo miste, dat is die van de plantenteler.

De natuur als omgevingsconditie voor de spirituele doorbraak ken ik alleen uit de hagiografieën en de biografieën van de natuurmystici. Maar of ik nu denk aan Böhme, Franciscus, Schweitzer of Teilhard de Chardin, plantentelers waren het toch geen van allen. Maar goed, al is er dan geen direct voorbeeld om op voort te bouwen, de natuurmystici wijzen wel een bepaalde weg die ook wij zouden kunnen gaan. Jouw droom schetst jou als een rondtrekkend landarbeider. Eerst ben je met anderen onderweg en wordt in de laagste rang op de slechtste plaats te werk gesteld. Ook de tenten wijzen in de richting van rondtrekkende seizoenarbeiders. Je maakt de bazen opmerkzaam op het feit dat er graan is dat nog niet gedorst kan worden. De opmerking is aan dovemansoren gericht. Ook al heeft men, wat al te gretig naar een snelle opbrengst, het graan voortijdig geoogst, men heeft er geen oren naar. Zelfs als je wijst op het gevaar van de vastlopende dorsmachine blijft men Oost-Indisch doof voor je waarschuwing. Misschien wijst dit op een positie van 'de roepende in de woestijn'. Ik ben geen plantenteler, maar je zult zelf wel kunnen invullen naar wat voor soort waarschuwingen deze droom verwijst.'

Ik knikte want ik wist het maar al te goed. Op dit ogenblik deed dat er echter niet meer zo toe. Mijn gedachten concentreerden zich intussen op de relatie tussen de vondst en de vinder.

Het was een geruststelling voor me dat Tera geen moeite had met het idee dat de omgevingsnatuur de voedingsbodem kan zijn voor een geestelijk veranderingsproces. Zij stond open voor iets nieuws en was, zo scheen het mij toe, thans even sceptisch over de psychologie als vroeger over de menskunde. Dat kon mij nu alleen maar van pas komen. Pas later zou ik inzien dat mijn verhalen ook haar goed van pas kwamen.

Ik reageerde op Tera met de woorden: 'In het verleden heb ik inderdaad wel eens met de waarschuwendende vinger gewezen naar iets dat dreigde vast te lopen. Maar op dit moment interesseert het me vooral in hoeverre mijn vondst het dreigende vastlopen in de graanschuur kan voorkomen. Van meet af aan had ik het gevoel dat de vreemde positie van de vinder iets zou kunnen ophelderen over de betekenis van de vondst. Het was naar aanleiding van een onverwachte gebeurtenis, waarover ik misschien nog te spreken kom, dat ik in aanraking kwam met de oude mythen en rituelen van het platteland. Het duurde even voor ik mijn aarzeling hiervoor had overwonnen maar toen ik er dieper indook, werd mijn interesse voorgoed gewekt. Na verloop van tijd herkende ik in de oude gebruiken fragmenten van mijn dromen en ervaringen. Ik heb inmiddels van jou begrepen dat me dat niet hoeft te verbazen omdat dromen, net als de mythen, nu eenmaal teruggrijpen op oertijdse beelden. Mij verbaasde het echter wel. En in het begin zag ik het meer als een bedreiging dan als een geruststelling. Die dreiging zat in de vrees dat de dromen een voorbode zouden kunnen zijn van een fase waarin ik het contact met de werkelijkheid zou verliezen. Ik vroeg me toen ook af of het wel goed was me zoveel met die oude beelden en verhalen in te laten. Toen ik die knoop eenmaal had doorgesneden en me overgaf aan de ernst van de dromen, veranderde de overeenkomst met de mythen en rituelen geleidelijk aan in een geruststelling. De dreiging het contact met de werkelijkheid te verliezen bleek anders uit te pakken dan ik dacht. Ik verloor veel contact met de oude werkelijkheid waarin ik had geleefd maar er kwam een nieuwe werkelijkheid voor in de plaats. Het duurde een tijd voor ik inzag dat dat nieuwe ook een echte wérkelijkheid is. Inmiddels begin ik te geloven dat die nieuwe werkelijkheid noodzakelijkerwijs iets onwerelds heeft omdat het de keerzijde is van ons oppervlakkige profane bestaan. De nieuwe werkelijkheid is zinvoller dan de oude omdat ze een dieptedimensie aan de werkelijkheid toevoegt. Net zoiets als de grotten die de ploeger een diepere ondergrond geven. Maar goed, in deze droom is geen sprake van grotten; de Mariakapel bevindt zich hier niet ondergronds maar in de schuur onder de laatste schoven. Daar ik mijn uitleg echter mede baseer op wat ik inmiddels weet van de mythologie en de oude rituelen wilde ik je eerst zeggen hoe ik ertoe gekomen ben.'

In de hoop een begrijpende blik op de vangen keek ik Tera terloops aan en wilde mijn betoog vervolgen. Deze keer maakte zij van de gelegenheid gebruik ertussen te komen. Ze zei: 'Als je zo'n groot gewicht toekent aan die mythen en rituelen begrijp ik je misschien beter als je me vooraf vertelt hoe je ermee in aanraking bent gekomen.'

Ik antwoordde: 'Dat kan ook maar dan maak ik eerst een uitstapje naar een andere ervaring. Deze was als volgt. Ik loop peinzend door mijn studeerkamer en kijk naar een drietal beelden van heilige wijzen. Op dat moment verzucht ik zoiets als: 'Ik wou dat jullie eens hardop konden antwoorden op de vragen waar ik mee rondloop'. Meteen daarop begint een van de beelden te bewegen en zegt: 'Kom maar op met je vragen, wat wil je weten?' De verbazing slaat mij eerst met stomheid maar dan stel ik stamelend toch nog enkele vragen. Het antwoord luidt: 'Hier recht voor je staan de boeken waarin je kunt vinden wat je zoekt.' En vervolgens pakt hij enkele boeken en werpt ze naar mij toe. Intussen laten ook de andere twee zich niet langer onbetuigd en doen mee met het werpen van boeken. Terwijl dit gebeurt zie ik dat zij meisjes zijn geworden die met blote benen tegen de aanbevolen boeken tikken. Ook het lachen klinkt als dat van meisjes.

Zodra ik weer tot mezelf ben gekomen bekijk ik de boekenplank waar het zich allemaal afspeelde. En daar stonden de boeken over mythen, sagen, sprookjes, landrituelen en dergelijke. Aldus kwam ik op indringende wijze met deze terreinen in aanraking. Toen ik me er wat meer in verdiepte herkende ik er veel in van mijn dromen. Zo begon ik van lieverlee mythen en dromen te hanteren als twee

toegangswegen tot eenzelfde werkelijkheid. En die werkelijkheid werd daardoor echter en diepzinniger.'

Ik zag Tera instemmend knikken bij deze conclusie en besloot daarom terug te keren naar het verhaal over de Mariakapel onder het graan. 'Zoals ik al opmerkte gaat het mij in die droom om de relatie tussen de vinder en de vondst. Eerst stond ik wat onwennig tegenover die vinder omdat ik niet veel kon bedenken bij een positie in de laagste rang. Wat betreft de vondst was het al even moeilijk. Bij mijn weten werd Maria nergens vereerd als een soort graangodin of graanheilige. Ik kende wel andere graangodinnen, zoals Demeter en Persephone. Deze heilige Griekse vrouwen brachten me op de invalshoek die ik nodig had: 'de Korenmaagd'. Dit begrip werd mijn invalshoek voor de boeken die de trappelende meisjesbenen me hadden aangewezen. Over het onderwerp Korenmaagd of Korenmoeder is veel geschreven. Er is echter maar een beperkt gedeelte dat tegelijk ook nog betrekking heeft op de fenomenen als 'het dorsen' en 'de laatste schoven'.

Met de term Korenmaagd bedoelt men zoiets als de levenskracht, de ziel of de 'geest' van een gewas. Het begrip komt al voor in teksten van de oudste beschavingen die wij kennen. Ook in de hedendaagse exotische culturen is de Korenmaagd onder vele benamingen nog springlevend. Veel oude gezegden, liedjes en plattelandsrituelen herinneren ons aan de Korenmaagd.

Als ik deze gebruiken bekijk is me snel duidelijk dat de Korenmaagd in de eerste plaats betrekking heeft op de kiemkracht van het zaad. De oertijdse plantentelers stonden elk jaar weer verbaasd over de kiemkracht van het zaad. Ze wisten niet waar dit nieuwe leven precies vandaan kwam en dus schreef men het maar toe aan een onzichtbare geest die in het gewas huisde. Misschien is het niet zo verwonderlijk dat men dat deed. Het bestaan van de mensen was immers sterk afhankelijk van het fenomeen kiemkracht. En dus lijkt het me logisch dat het op rituele wijze werd verheven boven de verschijnselen waarvan men minder afhankelijk was. De rituele verheffing van de belangrijkste natuurverschijnselen die verband houden met de voedselvoorziening treffen we tot op de huidige dag in veel culturen aan. Het lijkt erop dat de religie net als de godsdienst een domein is voor levensnoodzakelijke natuurprocessen waarvan men wél het belang inziet maar waar men nog geen verstandelijke verklaring voor heeft.

Maar goed, ik ben geen godsdienstfenomenoloog; ongetwijfeld denkt men er in die kringen anders over. Persoonlijk stel ik me die oude gebruiken zo concreet mogelijk voor. Als plantenteler weet ik dat het zaaizaad met speciale toewijding moet worden omringd. Doe je dat niet dan loop je al snel de kans dat het even te koud, te heet, te vochtig of wat dan ook wordt. In alle gevallen is dat funest voor de kiemkracht.

Ik kan me goed voorstellen dat men het in het voorwetenschappelijke tijdperk gemakshalve zo voorstelde dat er een soort levende ziel in het graan huisde. Deze levenskiem blijkt immers te kunnen verdwijnen zonder dat er iets noemenswaardig aan het zaad is te zien. Aangezien het behoud van de kiemkracht voor de bevolking van levensbelang was besteedde men veel aandacht aan de ervaringskennis die ermee werd opgedaan. De belangrijkste ervaringskennis werd verheven tot het domein van het heilige. Op die wijze stelde men de zo broodnodige eerbied voor deze kennis veilig. Met behulp van de rituelen werd die heilige kennis steeds opnieuw in herinnering gebracht en tevens aan de jongere generatie overgedragen. Het zal weinigen verbazen dat men zich na een paar eeuwen biologische wetenschap niet meer kan voorstellen waar die rituelen goed voor zijn.'

Ik merkte dat Tera zich wat ongemakkelijk begon te voelen bij mijn pleidooi voor een op de plantentelers afgestemde lezing van de mythologie. Ze zei: 'Het doet me goed te vernemen dat de mythische voorstellingen vandaag de dag nog enige realiteitswaarde bezitten. Vaak gaan de

commentaren in de tegengestelde richting en gooit men het onderwerp op de afvalhoop van afgoderij, magie en bijgeloof. Van de andere kant is het voor jou misschien goed te weten dat wij als psychologen ook wel eens gebruik maken van het beeld van de Korenmoeder. Meestal spreken we dan van de grote Moeder of de Oude Moeder, maar zoals je al aangaf zijn die begrippen verwant met de term 'Korenmaagd'.

In onze benadering is de Grote Moeder een oerbeeld dat zich vanuit ons onbewuste een weg naar het bewustzijn baant. Iemand die erin slaagt zijn bewustzijn op de Grote Moeder af te stemmen kan haar eigenschappen verwerven zoals wijsheid, heiligheid en niet te vergeten de vrouwelijke levenskracht. Of dit moederlijk oerbeeld ooit te maken heeft gehad met bijvoorbeeld de kiemkracht van zaaizaad maakt de psychiater en zijn patiënt niet uit.

Ik kwam er in je pleidooi even tussen omdat ik me afvraag of je je groeiproces zo niet onnodig gaat belasten. Het lijkt mij nogal een opgave om bij het gebruik van die oerbeelden rekening te houden met de natuurlijke context waarin ze ooit zijn ontstaan.'

Ik pareerde dit bezwaar met te zeggen dat die oerbeelden voor mij pas echt en aantrekkelijk worden zodra ze vanuit hun natuurlijke context meer werkelijkheidswaarde krijgen. We waren het er snel over eens dat dit moest worden toegeschreven aan het verschil in achtergrond en beroepservaring. Tera verzette zich niet langer tegen mijn opvatting dat het gebruik van de omgevingsnatuur voor de plantenteler eerder een óntlasting dan een bélasting betekent. Ik zei vervolgens: 'Terugkerend naar de korenmaagd van mijn droom denk ik aan een verband tussen de kiemkracht van het zaad en het gegeven van 'de laatste schoof'. De graantelers gaven extra aandacht aan de laatste schoven omdat dit gedeelte van de oogst apart werd gehouden voor het zaaizaad.

Reeds tijdens het oogsten hield men er rekening mee dat de kwaliteit van het zaaizaad gebaat was bij een goede afrijping. Daarom kon de Korenmaagd niet huizen in de eerstelingen (- die overigens om andere redenen vaak weer heilig waren-), maar in de laatste schoven. In deze schoven werd de kiemkracht zo goed mogelijk geprepareerd. In de daarop volgende speciale -rituele- behandeling gedurende de winter werd de kiemkracht geconserveerd. De laatste schoven moesten herkenbaar zijn om ze zo goed mogelijk in de gaten te kunnen houden en ze te beschermen tegen gevaren van bijvoorbeeld insecten en knaagdieren.

Men stelde het voor zichzelf zo voor als zou men met deze bijzondere maatregelen de Korenmaagd eerbiedigen. Door de Korenmaagd, vooral de kiemkracht dus, in ere te houden droeg men de levenskrachten van het voorbije jaar over aan de lente van het nieuwe jaar. Op sommige plaatsen in Noord West Europa herdenkt men dit gegeven nog steeds door van de laatste schoof de 'geluksgarf', nieuwjaarskoeken te bakken. De koeken worden gegeten bij wijze van 'sacrament'.

Overigens kan men het hele verhaal over de gebruiken ook terugvinden in tegengestelde maatregelen. Dán gaat het erom te voorkomen dat de slechte geesten zich in het zaaizaad nestelen en de oogsten van latere jaren bedreigen. Zo'n ongeluksgarve werd gemeden als de pest en zelfs degene die hem oogstte of dorste kon op tegenwind rekenen. Daarentegen konden werklieden die de geluksgarve troffen rekenen op bijval en eerbetoon. Vaak werden zij in het koren van de laatste schoof gewikkeld en gedurende allerlei rituelen gefêteerd. Bij voorkeur is deze gelukkige een vrouw. Vrouwen zijn immers zelf dragers van de vruchtbaarheid en, net als bij het zaaien, vertrouwt men activiteiten die betrekking hebben op de kiemkracht bij voorkeur toe aan een vrouw.

Toen me duidelijk werd dat de Korenmaagd vanwege de kiemkracht van het zaaizaad verbonden was met de 'laatste schoof' begreep ik mijn rol als werker aan die schoven wat beter. Ik waarschuwde de bazen deze schoven van mij niet door de dorsmachine te halen omdat ze als zaaizaadschoven een speciale behandeling verdienen. In dit geval mochten ze niet door de machine omwille van het

behoud van de kiemkracht. Mijn waarschuwingen werden echter in de wind geslagen. Vergeefs werp ik mij op als beschermer van het zaaizaad. Een geluk bij dit ongeluk was dat ik getuige mocht zijn van die gewichtige boodschap die later alle werklieden in licht deed baden. Het lijkt erop dat de grote raadgever van het onbewuste mij erop attendeert dat de Korenmaagd-gebruiken vergelijkbaar zijn met de Mariaverering van het volksgeloof.

Met deze raad in het achterhoofd heb ik de boeken er nog eens op nageslagen. Nergens werd echter gewag gemaakt van een Korenmaagd in de persoon van de moeder Maria. In verschillende exotische culturen daarentegen is de Korenmaagd zowel godin als heilige en 'Goddelijke Moeder'.

In de Europese verhalen over de Korenmaagd duiken verschillende passages op die de indruk wekken dat de Heilige Maagd Maria ooit verbonden moet zijn geweest met de Korenmaagd. Die indruk krijg ik met name als ik vaststel dat de activiteit van het 'dorsen' in verband wordt gebracht met de gebruiken rondom geboorte en dood. Het dorsen vergelijkt men met de dood omdat de scheiding van het kaf en de korrel is als de scheiding van ziel en lichaam. Tegenwoordig strooit men zaadkorrels over het bruidspaar om hen een vruchtbaar huwelijk toe te dichten. Vroeger strooide men voor een begrafenis gedorst stro op het kerkplein. Dat stro duidde op het ontzielde lichaam van de overledene. Ook werd er op de weg die de lijkstoet moest afleggen stro gespreid bij de Mariakapellen en de kruisen die men passeerde. Kruis en Mariakapel stonden tot elkaar als dood en geboorte. Het gebruik van stro of zaadkorrels bij respectievelijk dood en huwelijk verwijst nog naar de oude rituelen van oogsten, dorsen en zaaien. Deze oude plattelandsrituelen lijken rudimenten te zijn van een religie waarin de oertijdse plantentelers hun eigen levensgang volledig spiegelde aan en integreerden met die van de omgevingsnatuur.

Als ik terugdenk aan die droom dringt de gedachte zich op dat in Europa zo'n oude band tussen religie en natuur weer zou moeten herleven. Dat is zowel in het belang van een wederopleving van de godsdienst als in het belang van een beter natuurbeheer.'

Tera schoot in de lach toen ik weer in de fout verviel een betoog op te gaan zetten. Ze zei: 'De vervreemding van God en natuur zijn in het christendom hand in hand gegaan, dat is bekend. Ook zijn we het er wel over eens dat een religieuze opleving veel kan betekenen voor een nieuwe omgang met de natuur. Jouw dromen hoeven dat wat mij aangaat niet meer aan te tonen. Het boeit me niettemin dat jij in concreto iets lijkt te ervaren van zo'n nieuw verbond tussen religie en natuur. Het is dat concrete van de plantenteelt wat mij zo aanspreekt. Tot dusverre heb ik in dat verband vrijwel uitsluitend theoretische en abstracte beschouwingen gehoord.'

Jouw eerste droom eindigde met de idee dat oosterse wijzen je aan een oplossing zouden helpen. Toen eindigde je relaas wat abrupt met de tegenstelling dat er over de inhoud van die oosterse boodschap niets werd meegedeeld. Deze droom bevat zowel elementen van die eerste droom als informatie over de inhoudelijke uitwerking van de relatie tussen natuur en religie. Met stijgende verbazing hoor ik hoe al die bizarre details aaneengeregen worden tot een lijn die allengs aannemelijker wordt. Daarom ben ik benieuwd naar de concrete argumenten die je in de boeken van je wijze raadgevers nog meer hebt opgedoken.'

Ik antwoordde: 'Ik herinner me nog enkele passages over de Korenmaagd die een koppeling met de Heilige Maria van het christendom aannemelijk maakt. Zo wordt de Korenmaagd wel eens gepersonifieerd als een boerin. Zij wikkelt zich in de laatste schoof en imiteert vervolgens een bevalling. Zij huilt als een vrouw in barensnood en de grootmoeder schiet haar te hulp als vroedvrouw. Vervolgens wordt de jongste zoon van de boerin in een schoof gehuld en terwijl hij naar de schuur wordt gebracht imiteert hij het huilen van een jong geboren baby. Het feit dat het

'oogstkind' hier een jongen moet zijn is waarschijnlijk een invloed van het oude christendom geweest. In de Romeinse en Griekse mythen waren de kinderen van de Korenmoeder nog dochters. Dit laatste omdat zij de vruchtbaarheid van het zaaizaad van het oude naar het nieuwe graanjaar moesten overdragen.

De gedachte dat het oogstkind naar het kerstkind Jezus verwijst ben ik nergens tegengekomen, maar lijkt me zeker niet onaannemelijk. In Europa was het op veel plaatsen zo dat het zaaizaad net vóór kerst uit de laatste schoof werd gedorst om vervolgens de drachtige koeien op eerste kerstdag te kunnen voederen met dit stro. Het zaaizaad werd bewaard tot paaszaterdag en dan ritueel vermengd met ander zaaigoed dat rond die tijd werd uitgezaaid. Door de kiemkracht van het zaaizaad te verbinden met de opstanding van een mannelijke godheid breken de oude christenen met prehistorische tradities waarin de vruchtbaarheid met de vrouw verbonden is. Maar de koppeling van Jezus met het 'oogstkind' en het zaaizaad is zowel in de kerstviering als in het paasfeest terug te vinden.'

Tera merkte dat ik warm begon te lopen en misschien wel in de verleiding zou komen tot nog 'meer gewichtigdoenerij'. Want zij zei, op ietwat schampere toon: 'Kennelijk zijn jouw oosterse heiligen vergeten de bijbel bij de aanbevolen literatuur te voegen. Want zonder iets van jouw dromerige omzwervingen en studies te weten kom ik zelf ook al tot de conclusie dat Jezus zich met de graankorrel associeert. Ergens in de bijbel treffen we immers een tekst aan waarin Jezus zijn discipelen overtuigt van de noodzaak van zijn dood door zich met de graankorrel te vergelijken: 'Voorwaar ik zeg u, indien het tarwegraan in de aarde niet valt en sterft, zo blijft het alleen, maar indien het sterft brengt het veel vrucht voort'.'

Het trof me dat Tera hier uit het hoofd citeerde en de woorden uit de heilige schrift met een zekere eerbied uitsprak. Dus zei ik: 'Precies wat je zegt. Deze metafoor is maar al te bekend en wordt niet zelden gebezigd om de mensen voor te houden dat ze het oude leven moeten afleggen om het nieuwe te kunnen beërven. Mijn bezwaar is echter altijd geweest dat onze zielenherders deze evangelische uitspraken van hun natuurlijke context beroven door het zo voor te stellen dat die natuurbegrippen geen feitelijke betekenis meer hebben. Die natuurbegrippen zouden volgens hen door Jezus zijn gebezigd omdat zijn gehoor bestond uit ongeletterde vissers, herders en boeren. Het gebruik van de natuurbegrippen zou alleen maar een teken zijn van het lage intellect van zijn gehoor en bijgevolg, zo mogen we er dan zelf in alle bescheidenheid bij denken, op de hedendaagse mens niet meer van toepassing. Ook wordt ons voorgehouden dat Jezus die natuurvergelijkingen gebruikte als een soort geheimtaal omdat hij bevreesd zou zijn voor de autoriteiten. Ongetwijfeld zijn er nog meer overwegingen bedacht om ons te doen geloven dat we de woorden van Jezus beter niet te letterlijk nemen en maar liever het oor te luisteren leggen bij het leergezag.'

Tera reageerde hierop met de woorden: 'Ik ben het met je eens dat de theologie zich in vreemde bochten wringt om ons te doen geloven dat de natuurbeelden in de bijbel er vooral zijn om aan het lage ontwikkelingsniveau van de vroege christenen tegemoet te komen. Tegelijk is het opvallend dat de grote tegenhanger van het leergezag, de monachale stroming van zusters en monniken, zich heeft beijverd de banden met de natuur vast te houden. Deze stroming kwam vooral opzetten nadat in de vierde eeuw de vroege christelijke gemeenschappen onder één centraal gezag werden geplaatst. Het concilie van Nicea stelde orde op zaken op verzoek van keizer Constantijn die het christendom tot staatsgodsdienst had verheven. Vanaf die tijd zijn er binnen, of in de marge, van het christendom altijd 'verzetsbewegingen' geweest die zich om uiteenlopende redenen tegen het centrale gezag hebben gekeerd. Het is opvallend dat de mystiek, de gnosis, de alchemie, de astrologie en meer van

die stromingen vaak aan vervolging hebben blootgestaan. Het waren vooral de vervolgte stromingen waarbinnen de oude volksreligie met zijn plattelandsrituelen bleef voortbestaan.

Begrijp ik het goed dat jij op de een of andere wijze de draad van die oude tradities weer wilt oppakken?'

'Dat weet ik niet', zei ik. 'Ik ga uit van mijn eigen ervaringen en inzichten. Wel is het zo dat ik in de oude stromingen waarover jij het hebt enkele aanknopingspunten vind. Een lijn die mij als geheel aanstaat ben ik nog niet tegengekomen.

Laat ik mijn positie als volgt verduidelijken. De droom over de Korenmaagd bracht mij op het idee dat de oude rituelen omtrent de vruchtbaarheid, de voeding en de plantenteelt deel behoren uit te maken van een waarachtige religie. Jezus als de graankorrel was voor mij een welkome verrassing. Net als jij moest ik denken aan die uitspraak waarin hij zegt alleen vrucht te kunnen voortbrengen als hij bereid is eerst daarvoor te sterven. Voor mij is die passage over de Jezus als stervende graankorrel kenmerkend voor de christelijke natuurmystiek. De natuurmystiek, jij refereerde er zelf reeds aan, vergelijkt het opus van de persoonlijke transformatie immers met de ontkiemende graankorrel. De mysticus geeft zijn oude leven om het nieuwe leven tot bloei te laten komen. Welnu, door de droom van de Korenmaagd is voor mij duidelijk geworden dat het hele -door de kerken- 'verboden' terrein van de oude plattelandsrituelen deel zou moeten uitmaken van een waarachtige natuurmystiek.' Tera reageerde hierop met de woorden: 'Ik geloof dat ik een beetje begin te begrijpen waar je heen wilt. Je koppelt je beroep van plantenteler met behulp van de natuurmystiek aan de oude plattelandsreligie. Vervolgens stel je vast dat zowel de natuurmystiek als de plattelandsreligie veel te lijden hebben gehad van het kerkelijk leergezag. Maar met behulp van je dromen en imaginaties haal je de oude kern weer op en stelt vast dat er goede hoop is voor een wederopstanding van de religieuze plantenteelt?'

Ik antwoordde: 'Het lijkt wel of je mijn positie beter doorziet dan ikzelf. Ik vind het moeilijk mijn situatie met enige distantie te bezien. Ik word heen en weer geslingerd tussen enerzijds de dagelijkse besognes van de plantenteelt en anderzijds een innerlijke stem die beweert dat er een religieuze dimensie in die teelt werkzaam is.'

'Ik kan me voorstellen', zei Tera, 'dat het een opluchting was toen je eenmaal aansluiting vond bij die oertijdse vormen van de plantenteelt waarin nog geen onderscheid bestond tussen beroep en roeping. Ik begon me sedert onze vorige ontmoeting al af te vragen of jouw voorbeeld van de plantenteler misschien exemplarisch is voor de spanning tussen roeping en beroep in het algemeen.'

Ik denk dat Tera in de eerste plaats doelde op zichzelf en op haar eigen beroepsgroep. Dit terrein was voor mij een onbeschreven blad. Natuurlijk had ik me wel eens gerealiseerd dat veel mensen worstelen met de onverenigbaarheid van beroepsuitoefening en religie. De twee werelden van het profane en het sacrale zijn immers vaak met elkaar in strijd. Een strijd die zich net zo goed afspeelt in iemands innerlijk als in de buitenwereld.

Ook was het wel eens bij mij opgekomen dat ik als plantenteler in een relatief gunstige positie verkeerde om zo'n strijd te voeren tussen het profane en het sacrale. In tegenstelling tot de meeste andere beroepen kan de plantenteler teruggrijpen op de oertijdse vormen van zijn beroep. Met de nodige moeite vindt hij immers nog reservaten en rudimenten van de oertijdse rituele plantenteelt. Tera had mij helpen inzien dat in het onbewuste van de menselijke hersenen nog een herinnering aan die oude religie voortleeft. Misschien zou het activeren van die oude aanleg, met behulp van wat er nog bestaat aan reservaten en rudimenten, een 'opus' kunnen zijn waar ook andere beroepscategorieën iets aan hebben.

Aldus eindigde deze sessie zoals zij was begonnen. Het onbehagen en de kritiek op de zware generalisaties waren verwerkt. Tenslotte besloten we voorzichtig dat er toch nog enige reden bestond voor generaliseren. Maar dat was huiswerk voor de volgende afspraak.

5

Het vorige gesprek was voor mij bevredigend verlopen. Tera had een aantal vragen herkend en er een geruststellend antwoord op gegeven. Mijn onzekerheid was grotendeels verdwenen. Ik had het idee dat ik de goede kant opging.

In menig opzicht prijsde ik mij gelukkig met mijn beroep van plantenteler. Het vage vermoeden dat dit soort werk voor mijn innerlijke rust en ontwikkeling het beste was, was gesterkt. Dat vertrouwen baseerde ik op de steun van Tera. Zij had in mij iets herkend dat strookte met haar opvattingen en ervaringen. Ik hechtte waarde aan haar oordeel. Achteraf bezien denk ik dat dat kwam door mijn goede herinnering aan onze schooltijd. Ofschoon we er nog maar amper over hadden gesproken leek het dat we vanuit onze toenmalige interesse een vergelijkbare ontwikkeling hadden doorgemaakt. Ik had de indruk op de goede weg te zijn. Gesterkt door deze overtuiging besloot ik nog eens wat oude manuscripten door te nemen. Enerzijds om wat meer lijn in mijn ontluikende visie te brengen, anderzijds om in ons volgende gesprek beter beslagen ten ijs te komen.

In de oude beschrijvingen van de rituelen trof ik de verschillende elementen aan van een soort rituele plantenteelt. Ik probeerde daaruit op te maken hoe de oertijdse plantentelers hun landwerk beleefden. Het trof mij dat geen enkele schrijver in die richting denkt. Zij zagen de rituelen in de context van een primitief heidendom dat in bijna alles inferieur is aan de cultuur en levensbeschouwing die zij zelf voorstaan. In dat opzicht was er een opvallende gelijkenis met de theologen en missionarissen uit hun tijd. Ook zij leggen elke verwijzing naar de natuur uit als een teken van bijgeloof en onderontwikkeling. Zij hebben zich niet onbetuigd gelaten de 'archaische restanten' 'in naam van God' te bestrijden, zo niet ze met wortel en tak uit te roeien. Tegen de achtergrond van zo'n geestelijk klimaat zijn veel beschrijvingen van rituelen tot stand gekomen. Van meet af aan krijgt de lezer de indruk zich bezig te houden met een verwerpelijk magisch bijgeloof. Deze ethocentrische instelling stond haaks op mijn persoonlijke interpretatie van de plattelandrituelen. Ik kon me gaandeweg beter voorstellen dat deze gebruiken werden onderhouden door plantentelers die hun werk verrichtten vanuit een spirituele bewogenheid. Een instelling die mij wel aanspreekt.

Ik laat me door de wind, de zon en de wolken leiden om te bepalen wat ik op een bepaalde dag in de tuin ga doen. Als ik bezig ben de grond te bewerken voel ik me als een plant die zich wortelt in de aarde en kan groeien door de hemelse krachten van het licht en de lucht in mij op te nemen. Hoe dieper en intenser ik mij met de aarde verbind, des te sterker wordt mijn vermogen het hemelse tot het mijne te maken. Dat hebben mens en plant gemeen. Ik vroeg me af wat mensen ertoe brengt het hemelse te willen ontdoen van licht en lucht. In mijn beleving waren deze natuurlijke krachten juist onmisbaar om het diepere te kunnen ervaren. De natuur helpt mij dieper door te dringen in wat anders onkenbaar zou blijven. Wat zou mensen ertoe brengen deze natuurlijke leermeester in te ruilen voor schriftgeleerden en theologen die zich beijveren die natuur zoveel mogelijk uit te schakelen?

Zou het zo kunnen zijn dat de religieuze band met de natuur elke institutionele kerk in feite overbodig maakt? En dat de gezagsdragers omwille van hun 'eerbiedwaardig' voortbestaan gehoorzaamheid aan de leer eisen? Speelde dat een rol bij het gewelddadig onderwerpen van de natuurliefhebbers? De mens die zijn 'gezag' ontleent aan de natuur zal weinig behoefte hebben aan kerkelijk leergezag.

Terwijl dit soort bespiegelingen bij mij opkwamen en ik mij soms even gelukkig prees een vrijgevochten plantenteler te zijn, gingen mijn gedachten uit naar Tera. Eerst had ik het zelf nog niet door maar na verloop van tijd werd me duidelijk dat ik haar soms ook tot het (vermaledijde) kamp van de theologie en etnografie rekende.

Deze laatste vraag vergezelde me op mijn gang naar onze volgende afspraak.

Onze begroeting en samenzijn was intussen wat minder gedwongen dan voorheen. Ik voelde me meer op mijn gemak en wist eigenlijk al op voorhand dat ik verrijkt en gesterkt van deze sessie zou terugkeren.

Tera was deze keer minder afwachtend dan vorige keren en bond meteen de kat de bel aan door te zeggen: 'Het is me opgevallen dat je in al die vermakelijke dromen zoveel goede raad en inspiratie opdoet van vrouwen maar je nergens afvraagt of die voorbeeldige plantentelers ook vrouwen waren.'

Deze opmerking kwam over me heen als een onverwachte, maar frisse plens water. Ik stond perplex en besepte onmiddellijk dat ze groot gelijk had. Waarschijnlijk veel meer dan ze zelf kon bevroeden en in ieder geval ook meer dan ik van plan was toe te geven.

Als een sneltrein passeerden mijn gedachten een aantal stations van mijn manuscripten. Stations die dromen behandelden die iets met een of andere vrouw hadden te maken. Meestal waren het vrouwen die mij leiding gevend ter zijde stonden bij om het even wat dan ook. Soms had hun raad, berisping of compliment betrekking op mijn werk met de planten. Maar ik had mijn vertrouwde raadvrouw nooit rechtstreeks in verband gebracht met de Korenmaagd of met priesteressen en godinnen. En, Tera had gelijk wat betreft die oertijdse plantentelers. De plantenteelt is een uitvinding van de vrouw. Daaraan twijfelt al lang geen historicus meer. Geen wonder dus dat de oude rituelen als vanzelfsprekend spreken over vrouwen die het land bewerken. Ik had me inderdaad wel eens wat meer kunnen afvragen of het streven naar heropleving van het rituele niet tegelijk een heropleving van het vrouwelijke moest inhouden.

Tera merkte waarschijnlijk dat ik moeite had met haar vraag en besloot mij een handje te helpen. Misschien ook omdat ze me niet de tijd gunde me ervan af te maken. Ze vroeg: 'Vertel bijvoorbeeld eens wat je je nog herinnert van een van je oudste dromen waarin een vrouw voorkomt.'

In eerdere bijeenkomsten zou ik ongetwijfeld bedenktijd hebben gevraagd maar nu het ijs tussen ons al wat gebroken was kon ik min of meer spontaan antwoorden. Ik moest ver terug in mijn herinnering maar gelukkig had ik de laatste tijd wat gegrasduind in mijn oudere aantekeningen. Het eerste wat mij te binnen schoot was een droom die ik voor mezelf had onthouden als 'de circusprinses'. Ik zei: 'Het eerste wat nu in mij opkomt is het volgende. Ik beklim een steile heuvel met veel struikgewas zodat moeilijk is te zien of ik in de richting van de top ga. Een jonge enthousiaste vrouw is mijn gezelschap en zij weet raad. Ze gaat op mijn schouders staan en kijkt op die manier over de struiken heen. Zo staande wijst ze me de weg naar boven. Ik beul me af als een werkpaard en denk aan het circus waar de amazones staande op het paard rondrijden. Mijn amazone zegt in de verte ook mensen te zien die naar boven ploeteren. Maar zij hebben haar kunstje nog niet uitgevonden en blijven bij ons ten achter omdat ze omwegen maken. Eenmaal boven sta ik nog uit te hijgen maar word blij als ik zie waar we zijn. Een prachtige tuin met in het midden een soort paleis. Het paleis is wit en vrouwen zwaaien er de scepter.'

Tera geniet zichtbaar van dit sprookjesachtig verhaal.

'Nou', zegt ze, 'zo'n rol als werkpaard zal je niet in de koude kleren gaan zitten. Bij de herinnering alleen al begon je bijna te puffen en te zweten. Je weet er vast nog wel zo een.'

Hoewel ik me bij de gedachte alleen al moe voelde kon ik me voorstellen dat het haar amuseerde. En zij had gelijk; er was nog meer van hetzelfde in de aanbieding. En ergens gunde ik haar het plezier van deze plagerij ook wel. Ik zei: 'Gelukkig was ik niet aldoor zelf het werkpaard. Ik herinner me dat ik eens met haar in een soort strijdswagen zat die werd getrokken door een mooi wit paard. Ik geloof dat ik toen de teugels nog in eigen hand had. De wagen werd echter beschoten en dus kozen we het hazenpad. Het liep goed af. We hielden halt bij een huis waarin bevriende mensen woonden. In dat huis was een grote bibliotheek.'

Tera lachte enthousiast om deze ontboezeming en nu ze merkt dat haar aansporing mijn geheugen opfrist zegt ze: 'Tja, in ieder geval minder inspannend, nu je de kar niet meer zelf hoeft te trekken. Het blijft wel zweten als je zo onder vuur komt te liggen. Maar zo te horen was deze vuurproef van korte duur. Was het een steile weg bergop of een vlakke snelle weg?'

Tera reageerde alsof het allemaal gesneden koek voor haar was en ze mijn gedachten kon lezen. Ik zei: 'Het was een korte vuurproef want de weg was vlak en verhard. Het was alsof we over een centraal plein gingen en snel de wijk konden nemen naar een van de zijstraten. Maar nu je zo naar de aard van die weg vraagt schiet me een andere droom te binnen. Deze ging ongeveer zo.

Fietsend verlaat ik het centrale plein door een poort. Ik kom op een nieuwe asfaltweg waar nog geen witte markering is aangebracht. De weg is nog nooit voor het verkeer opengesteld. Toch tref ik nog een weggebruiker: een jong meisje in een helder blauwe jurk. Zij zoekt contact met mij en geeft de indruk vastberaden op zoek te zijn naar een ander leven. Ik weet al waarnaar ik op weg ben. Ik zoek het dorp dat ik ken van eerdere dromen. Een middeleeuws uitzierend dorp zoals op de schilderijen van Breughel.'

Met een blik van 'komt dit nog steeds in je kraam te pas?' kijk ik Tera aan. Zij knikt tevreden en lijkt zich erg in haar element te voelen. Ze antwoordt: 'Dat dacht ik al. Dromend van paleizen en onder het spervuur van de vijand ga je via een rustig boekenintermezzo toch weer op zoek naar de oertijdse plantentelers. Eenmaal op nieuwe wegen kom je uiteraard geen tegenstanders meer tegen. Die tegenstand kan natuurlijk van alles en nog wat betekenen, maar is het je niet opgevallen dat je medestanders steeds vrouwen waren? Daarom vraag ik me af of je nooit een blik hebt mogen werpen in een van die mooie verblijven.'

'Bedoel je', antwoord ik, 'of ik bij die mooie huizen alleen maar vrouwen heb aangetroffen die eigenhandig hun tuinen en akkers bewerken? Als dat zo was zou het voorbeeldige van dat vrouwelijke al veel eerder tot mij zijn doorgedrongen. Ik zou een studie van mijn manuscripten moeten maken om je vraag goed te kunnen beantwoorden. Wat mij op dit moment vooral bijstaat is dat ik veel huizen heb bezocht en er alle gradaties van afbraak en wederopbouw heb aangetroffen. Van de bewoners en bouwvallers staat mij niet zo'n duidelijk beeld voor ogen. Behalve dan dat ze stoffig en donker of zwart gekleed waren. Misschien is het nog te vroeg om deze bladzijde om te slaan. Maar terwijl ik zo hardop zit te denken schiet mij wel een droom te binnen die iets van jouw gading zou kunnen zijn. Deze ging min of meer als volgt: Ik loop door een duistere nacht die ten einde loopt. Het eerste ochtendgloren aan de oosterkim werpt een flauw schijnsel op de hoge populieren die zich met de oude boerderijen donker aftekenen tegen de onbewolkte hemel. Door naar de hemel te kijken vind ik mijn weg tussen de populieren. De plek is mij bekend van vroegere dromen en ik weet de stenen, de plassen en de kuilen te ontwijken. In de verte hoor ik het geluid van rammelende melkbussen. De melkophaler begint aan zijn dagelijkse rondgang. De nacht en de

zwarte natuur brengen mij in vervoering. Enerzijds vanwege de donkere dreiging, anderzijds vanwege de eerste ochtendtekenen die de nacht verdrijven.

Temidden van het aangrijpende gevoel zie ik een lichtpunt in de duisternis. Ik loop er voorzichtig en vastberaden naar toe en kom uit bij een mooi middeleeuws boerderijtje. Door het raam zie ik dat een vrouw bezig is met brood bakken. Bloem, gist, zout, suiker, vet; alles is wit van kleur. De vrouw heeft een witte doek om haar hoofd en een witte schort voor. Afgaand op de geur van de eerste broden vind ik de ingang en ga naar binnen. Zij ontvangt mij in een haast vanzelfsprekend stilzwijgen en doet alsof mijn komst werd verwacht. Zij legt brood voor mij klaar ten teken dat ik kan plaatsnemen.'

Tera is er stil van en kijkt mij nu aan alsof ik een bezienswaardigheid ben. Ik begrijp het niet en vraag er ook niet naar. Ik denk: wat ze zeggen wil komt vanzelf en wat ze niet wil zeggen krijg ik er toch niet uit. Het geeft me een zekere voldoening te constateren dat ik met mijn herinneringen in het spoor van haar verwachtingen blijf. Ik verwacht niet dat ze mij bestudeert, evenmin dat ze overweegt dat te gaan doen. Eerder geloof ik dat ze met me te doen heeft en door die laatste droom tot de geruststellende conclusie komt dat alles nog goed op zijn pootjes terecht is gekomen.

Tera lijkt niet van zins op mijn laatste verhaal in te gaan. Ik vraag me af of zij de goede afloop van mijn nachtelijke omzwervingen misschien ziet als een geschikte afsluiting van deze bijeenkomst. Maar, terwijl zij volhardt in haar stilzwijgen, vraag ik mij af of mijn gepraat eigenlijk wel een antwoord is op haar vraag naar de vrouwelijke plantenteelt. Ik bedenk dat ik hooguit iets heb opgehelderd over mijn weg die in die richting voert. De amazone, de wagenmenster, het blauw geklede kind en de witte brodenbakster; ze betekenen van alles maar met planten telen houden ze zich niet bezig. Nogmaals vraag ik mij af of ik niet iets uit mijn geheugen kan opdiepen. Mijzelf maakt het op dat moment niet zoveel uit als ik maar kan voorkomen dat deze sessie als een nachtkars uitgaat.

Gelukkig drong het nu tot Tera door dat mijn gepieker wat topperig begon te worden en ze kwam me te hulp met de vraag: 'Toen je aan het einde van die donkere nacht zo gastvrij door je bruid tot de wittebroodsweken werd genodigd heb je ongetwijfeld nog aan toekomstplannen gedacht. Weet je daar nog iets van?'

Het was dat zij zo ernstig en haast plechtig sprak anders was ik bij de woorden 'bruid' en 'wittebroodsweken' in lachen uitgebarsten. Nu keek ik haar stomverbaasd aan in de hoop dat ze zelf in de lach zou schieten. Maar dat gebeurde niet. Integendeel, alsof de bruiloft al afgehandeld was, herhaalde ze nog eens de vraag of er geen vervolg was gekomen. Iets waaruit bleek wat ik daarna was gaan doen.

Ik kreeg het gevoel dat ze nu bezig was mij in een bepaalde richting te duwen. Net alsof ze al een lijn in haar hoofd had die naar een bestemming leidde die zij reeds kende. Het was allemaal wat sneller gegaan dan ik me had voorgenomen. En omdat ik zo diep in mijn geheugen moest tasten was ik niet in staat geweest tegelijk ook nog haar gedachtegang te volgen. Er zat weinig anders op dan mij over te geven aan haar gedachtegang en maar af te wachten of ik me er later nog in kon herkennen.

Er waren veel activiteiten waarmee ik me in mijn dromen had beziggehouden. Ik kon me niet herinneren dat ik ergens plannen maakte voor de toekomst. Maar er was wel ergens sprake van een soort sollicitatie. Misschien zou dat een bijdrage kunnen zijn waar Tera op zat te wachten. Hardop denkend trachtte ik de gebeurtenis in mijn bewustzijn terug te halen en zei: 'Ik herinner me iets van een soort sollicitatiegesprek bij enkele vrouwen. Misschien kan ik daarmee je vraag beantwoorden. Het liep ongeveer zo: Ik solliciteer op een voor mij onbekende plaats. Enkele vrouwen zitten in een mooi groot huis. Ze bekijken mij keurend terwijl ik langs paradeer. Daarna mag ik binnenkomen en ontmoet het drietal in een wachtkamer. De eerste twee geven me een slappe handdruk, maar de

derde houdt mijn hand vast. Zij is gekleed in een lange rode jurk en leidt mij in een mooie kamer. Er staat een groot baldakijnbed in geelwitte kleuren. We gaan op dat bed zitten en zien door een raam uit op een grote vijver in een prachtig park. Het park maakt deel uit van een natuurreservaat met een grote oude boerderij. Voor die boerderij is een werker nodig en daarover praten wij.

De vloer van de kamer bestaat uit zand. Ik graai erin met mijn handen en stel vast welke grondsoort het is. De vrouwen zijn in hun nopjes met deze daad en denken een goede slag te hebben geslagen. Later ben ik daar aan het werk met vee en gewassen. Ook kwam er nog iets achteraan over hoe ik het werk deed en welke moeilijkheden zich daarbij voordeden. Ik kan me op dit moment niet herinneren hoe dat allemaal verlopen is'.

Tera maakte met haar hand een bezwerend gebaar alsof ze wilde zeggen 'Laat de rest maar zitten, ik weet genoeg.' En dat was maar gelukkig ook want ik voelde me uitgeput. Het was alsof ik mijn verleden over de zeef van Tera had laten gaan om haar onderwerp er uit te filteren. Tera was het zich bewust en toonde begrip. Ze zei: 'Het spijt me dat ik je geheugen zo zwaar op de proef heb gesteld. Het is echter moeilijk om een onderwerp dat niet van jezelf is als invalshoek te gebruiken voor het opzoeken van dromen. Ik ben blij dat je mijn vragen hebt willen beantwoorden. Ik zal proberen duidelijk te maken waarom het de belangrijkste ingrediënten zijn van mijn zienswijze op jouw situatie. Eerst zal ik je uitleggen hoe wij in de gangbare psychologie over dit soort dromen denken. Maar ik voeg er direct aan toe dat ik persoonlijk twijfels heb bij die benadering. Jouw verhalen hebben die twijfels eerlijk gezegd alleen nog maar versterkt.

Tijdens onze vorige bijeenkomsten waren we het er al over eens dat jouw dromen betrekking hebben op een mystiek proces van zelfontwikkeling. Volgens een psychologische theorie van de religie (en de mystiek) speelt zo'n proces zich af in een aantal herkenbare fasen. Een typerend kenmerk van deze fasen is wat wij noemen de houding tegenover de vrouwelijke aanleg, de anima. Die vrouwelijke aanleg maakt deel uit van de oertypen in ons collectief onbewuste. Zoals eerder gezegd worden de onbewuste oertypen door het dominante ego onder de duim gehouden. Maar zodra dit ego in het mystieke omvormingsproces aan kracht verliest komen de onbewuste archetypen opzetten. Zij kloppen aan de deur van het bewustzijn en proberen zich op uiteenlopende manieren toegang te verschaffen.

Voor mannen is de anima zo'n archetype. Onze cultuur is patriarchaal en de dominante rol van het mannelijke in de ego brengt met zich mee dat de vrouwelijke aanleg naar de achtergrond is gedrongen.

Wij psychologen denken dat dromen van mensen veel zeggen over de terugkeer van het vrouwelijke in ons bewustzijn. Toen jij het had over de Korenmaagd en dergelijke moest ik al een paar keer denken aan de manifestatie van de anima. Ik ging er toen niet op in omdat ik bang was daarmee de rol van de groene natuur in je dromen te doorkruisen. Ik denk nu dat ik na je spontane ontboezemingen over de anima van die natuurfunctie ook meer ga begrijpen.

Algemeen gesproken is het zo dat wij de aanvaarding van de animaleiding beschouwen als een voorwaarde voor het welslagen van het omvormingsproces. Zolang men weigert de anima tot het bewustzijn toe te laten houdt de oude ego stand en komt er van het veranderingsproces weinig terecht. Jouw droomherinneringen tonen hoe je stap voor stap meer plaats inruimt voor de anima. Dat noemen wij de androgynisering.

In je laatste droom heeft de feminisering het gewonnen van je oude ego. Je hebt de leiding van de anima dan volledig geaccepteerd. De beloning van het androgyn bewooszijnshuwelijk is hier dat je het lang gezochte ideaal van de oertijdse plantenteler hebt bereikt. Overigens wel in een opmerkelijke relatie maar daar komen we nog wel over te spreken. Als je deze mooie betrekking

vergelijkt met de relaties in je eerste dromen is het verschil duidelijk. Eerst is er inspanning en strijd maar zoekend en vechtend baan je je later een weg naar betere oorden. Het paleis dat je in de eerste droom alleen op afstand mag zien, gaat in de laatste droom voor je open. Pas dan ben je geslaagd voor de laatste proeven en krijg je de aanstelling waarop je hebt gehoopt. De voorlaatste droom geeft aan hoe de overgang verloopt van het nachtelijk dolen naar het hoopgevend morgenlicht. De boerin beloont je aan het einde van de nacht met versgebakken wittebrood. Zij lijkt het bruggenhoofd waar men aan land kan komen als de tocht door het donkere en gevaarlijke tot het einde is volbracht.

Het boerderijtje van deze boerin is het bruggenhoofd omdat het gelegen is tussen enerzijds het oude land, hier de egocultuur, en anderzijds het nieuwe land met de gefeminiseerde modelboerderij. De derde droom had ik eerder aan het eind verwacht. Hier is immers een jong meisje je gezelschap en de weg is nog niet gereed. Zowel de weg als het gezelschap wijzen op iets wat nog bezig is te ontstaan. Misschien blijkt later dat je vanuit het beschermde reservaat nog eens op weg gaat de buitenwereld voor je ideeën te winnen.'

Met een vriendelijk knikje gaf Tera te kennen dat ze hiermee haar zegje had gedaan. Het bleef een tijd stil. Ik weet niet hoe lang. Haar uitleg klonk mij wat onwennig maar niet onaannemelijk in de oren. Ik denk dat het vooral dankzij onze historische band was dat ik haar in alles ernstig bleef nemen. Wetende dat zij zelf de eerste zou zijn om haar deskundigheid en professe te relativeren kwam het niet bij mij op aan haar te twijfelen. Was zij niet zelf begonnen te zeggen dat zij twijfels had bij de gangbare benadering van de psychologie? Waarom was zij er niet op teruggekomen? Misschien iets voor later. Ik had al moeite genoeg met wat ik nu te horen had gekregen. Tera zag het waarschijnlijk ook. Zij stelde een nieuwe afspraak voor.

6

De eerste dagen na deze sessie kostte het me moeite mijn gedachten te ordenen. Het leek alsof Tera met een harde kam door mijn zieleroerselen was gegaan. Van haar uit gezien lag het er nu misschien gladgestreken bij, maar in mijn beleving was het alsof ik flink overhoop was gehaald. Ik dacht bij mezelf: een vreemd vak, die psychologie. Ze zeven een keer door je nachtelijke herinnering en rijgen de uitkomsten tot een snoer dat ze in gedachte al klaar hebben liggen. Haar eigen twijfels over deze benadering kende ik niet. Het leek me niet moeilijk hier en daar een vraagteken te plaatsen.

Terwijl ik in die dagen op deze manier wat liep te mokken en te piekeren trof ik in het mij zo vertrouwde boekenantiquariaat, waar ik al jaren de schappen van botanie en biologie in de gaten hield, het schap met het bordje 'dromen'. Met enige verbazing moest ik vaststellen dat de rij boeken zeker zo lang was als die van de plantkunde. Toen mijn ogen aarzelend langs de ruggen dwaalden zag ik dat er niets van mijn gading bijzat. Geen natuureservaat of plantenteelt en ook geen Korenmaagd of boerin, kortom niets over mijn 'onderwerp'.

Nadat ik de hand had gelegd op een oud maar mooi geïllustreerd werk over planten解剖ie kon ik het op de terugweg niet laten nogmaals bij het schap 'dromen' stil te staan. Toen viel mijn oog op een lijvig boekwerk met de titel 'Dromen van A tot Z'. Ik nam het van de plank en zag dat het encyclopedisch was samengesteld. Nogmaals ging ik na of de trefwoorden van mijn onderwerp aan bod kwamen. Deze keer had ik meer geluk. Niet zozeer omdat ik enkele van mijn trefwoorden kon terugvinden maar vooral omdat ik in vogelvlucht talloze andere termen aantrof waarin ik iets herkende van mijn eigen dromen.

Ik had er nooit zo bij stilgestaan maar trof legio kleuren, gebruiksvoorwerpen, kleren, weersomstandigheden en talloze andere termen aan. Hier en daar deed iets me denken aan ons laatste gesprek en ik besloot het boek aan te schaffen.

Onderweg naar huis dacht ik aan wat ik vroeger op school had gehoord over dromen in bijbelverhalen. In de dromen van de Farao, Nebukadnezar, Jozef en Paulus zaten steeds concrete boodschappen voor het dagelijks leven. Soms waren de boodschappen verpakt in symbolische tekenen zoals de boom bij Nebukadnezar en bij de farao de koeien die uit de Nijl kwamen. Voor de uitleg van die tekenen waren zij meestal aangewezen op heiligen, wijzen of profeten. Zo kwamen zij er met behulp van Daniël en Jozef achter wat de hemelse tijdingen van hun droom betekenden. Ik vroeg me af hoe je met zo'n encyclopedische benadering recht zou kunnen doen aan het verhaal als geheel. Thuisgekomen sloeg ik het A-Z-boek open bij 'boom' en zag dat het een lang verhaal was. Veel korter was de beschrijving van de termen erboven en eronder. Erboven stond het woord 'bonen', waar ik als plantenteler wel benieuwd naar was. De omschrijving luidde: 'bonen moeten, zoals alle groentesoorten, seksueel worden uitgelegd. De boon is het symbool van het vrouwelijk geslachtsorgaan'. Verrast over deze uitleg bladerde ik eerst door naar het woord 'geslachtsorganen' en las: 'Groenten en vruchten hebben in de droom altijd een seksuele betekenis, maar voor de geslachtsorganen geldt het tegendeel'.

Ik kon mijn ogen haast niet geloven en las nog eens wat er bij 'bonen' stond. Ik had me niet vergist en besloot al bijna het boek definitief dicht te slaan. Toch las ik nog snel wat er onder de boom bij 'borst' stond. Daar trof ik de volgende omschrijving aan: 'In dromen heeft de borst vrijwel nooit een seksuele betekenis...' Ik begreep dat ik niet op een toevallige fout was gestoten en legde het boek terzijde. De schrijver was in ieder geval consequent in zijn beweringen. Ik besloot de moeilijkheid te

zijn tijd aan Tera voor te leggen maar was er intussen toch wel van overtuigd dat je met zo'n soort droomduiding eerder in de leeuwenkuil van Daniël dan op de troon van de Egyptische onderkoning Jozef terecht zou komen.

Terwijl ik tussen de bedrijven door verder nadacht over de droom als verschijnsel werd mij duidelijk dat ik beschikte over drie nogal strijdige referentiepunten. In de eerste plaats mijn manuscripten, vervolgens Tera als deskundige en tenslotte een willekeurig gekozen naslagwerk.

Aanvankelijk had ik er moeite mee dat mijn persoonlijke ervaringen niet strookten met de deskundigheid of kennis van derden. Vooral ook hinderde het me dat die derden het met elkaar niet eens waren en vaak ook nog aan zichzelf twijfelden. Na verloop van tijd begon ik in te zien dat psychologie nu eenmaal geen botanie of fysiologie is en maar beter niet wordt gemeten met de maatstaven van de plantkunde. Bovendien zag ik op een gegeven moment ook wel enig voordeel in dit soort verwarring. Waar de geleerden het met elkaar niet eens zijn, is altijd ruimte voor nieuwe opvattingen. Zo ook nu. Ik ging mijn eigen weg maar luisterde met een half oor of ik iets kon opsteken dat in mijn kraam van pas kwam.

Ik bleef de nachtelijke brieven openen en nam de raadgever zo serieus mogelijk. Ik zag geen reden de groenteboer met de sekshop te verwisselen en tuinierde onder wisselende weersomstandigheden innerlijk rustig verder met de planten en de grond.

Tijdens het werk in mijn moestuin dacht ik vaak aan de nachtelijke bewerking van mijn innerlijke land. Als ik in mijn droom bepaalde dieren had opgemerkt die ik later ook in mijn tuin aantrof ging ik beide ontmoetingen met elkaar vergelijken.

Het ene dier is het andere niet. De muis, de mol, de pad en de egel trof ik in mijn dromen in samenhang met woelige duistere kwesties die ik moest oplossen. De beestjes brengen me op ideeën over hoe ik de kwestie moet aanpakken. De mol zegt als het ware dat blindelings ondergronds doorgraven een goede aanpak is. De muis daarentegen kijkt altijd omzichtig om zich heen en wacht op de gelegenheid dat er een kleine opening in de situatie komt. De pad zegt: het maakt niet uit waar en wanneer je te voorschijn komt. Je kunt in die bepaalde situatie erop vertrouwen dat je door je schutkleur toch niet wordt opgemerkt. De egel laat weten dat ik op een ander moment weliswaar zichtbaar ben maar ongrijpbaar kan blijven door mijn stekels op te zetten. In tegenstelling tot dit donkere aardse gedoe richten de gevleugelde dieren mijn aandacht omhoog. Vogels en vlinders maken mij los van het laag bij de grondse gewoel en wijzen op de grenzeloze mogelijkheden van het hemelse uitspansel. Zij laten weten dat het tijd wordt de situatie vrij en onbezorgd te benaderen, de blik van het aardse af te wenden en me open te stellen voor de weidse invloeden van boven.

Ik kreeg steeds meer plezier in de waarneming en vergelijking van mijn innerlijke en uiterlijke natuur. Dromen hielpen mij bij het tuinieren. Het tuinieren kreeg hierdoor meer diepgang en dat verrijkte weer mijn innerlijke natuur. Niet alleen de dieren maar ook de bloemen, groenten en bomen gingen deel uitmaken van het werken aan mijn innerlijke en uiterlijke natuur. Ik begon een kleine flora en fauna aan te leggen om de analogie tussen mijn binnennatuur en buitennatuur te boekstaven. Hierbij viel het mij op hoe treffend en betekenisvol deze analyse kon zijn. Ik ging er steeds meer betekenis aan hechten, vooral toen bleek dat de twee naturen voor elkaar een complementaire waarde hadden. Die complementaire waarde kan ik moeilijk objectief aantonen. Mijn tuinwerk profiteerde van de impulsen van mijn dromen. Ik zag, hoorde en voelde meer als ik bezig was. Net alsof mijn nachtelijke zielerorselen me, na de nodige interpretatie, een grotere omgevingsgevoeligheid bezorgden.

Van buitenaf gezien veranderde mijn tuinwerk waarschijnlijk vooral vanwege de betere afstemming op de omgevingsnatuur. Misschien moet ik zeggen: door 'de nederige afstemming' of de 'eerbied voor de natuur'. Die eerbied verwijst naar het heilige of religieuze in de natuurrelatie.

Ik spreek hier van eerbied en heiligheid vanwege de weldadige invloed die de nieuwe natuurrelatie heeft op mijn gesteldheid. Ik weet niet hoe het precies komt, maar mijn gezondheid en geestelijk welzijn zijn beslist vooruitgegaan. Misschien omdat ik mijn werk met meer plezier doe. Dat plezier schrijf ik voor een deel toe aan het gemak dat ik ondervind van het meebewegen met de loop der natuur. Ik maak minder plannen en reageer het liefst direct op wat de wind, de wolken, de zon en de maan aan gelegenheid bieden. Eenmaal aan het werk brengen planten en dieren me op het idee hoe de zaken het beste aan te pakken.

Van lieverlee begin ik in te zien dat de natuur zelf een betere raadgever is dan mijn 'handleiding voor de plantenteelt'. Ik spreek er nog weinig over met andere mensen omdat ik me in de eerste plaats verbaas over de weldadige uitwerking op mijn persoonlijk welzijn. Soms vraag ik me tijdens het koken en het eten af of de groenten uit mijn tuin misschien een betere smaak hebben gekregen. Als ze sedert mijn nieuwe werkwijze een andere samenstelling hebben gekregen zou ik de verbetering van mijn welzijn ook daaraan kunnen toeschrijven. Is het nu de nieuwe werkwijze die direct mijn welzijn ten goede komt of komt het door het eten van de producten die uit die nieuwe werkwijze zijn voortgekomen?

Werk kan op zichzelf erg heilzaam zijn maar als je het product van dat werk zelf opeet weet je nooit welke van de twee de oorzaak is geweest van dat heilzame effect.

Ik besloot dit vraagstuk voorlopig op te bergen om het verder te laten rijpen. Zo nu en dan zat ik er wel even op te broeden maar niet met de bedoeling het ei snel uit te laten komen.

Mensen die mij bezig zagen vroegen zich af wat er met mij aan de hand was. Op den duur kwam de vraag in het voorbijgaan vanzelf bij mij terecht. Als ze vroegen of mijn manier van werken grotere aardappels of uien opleverde zei ik het niet te weten. Ik weet het nog steeds niet.

Eens vroeg iemand wat er zou gebeuren als ik terug zou gaan naar mijn oude werkwijze. Ik zei dat ik het niet durfde uitproberen, bang als ik was mijn gezondheid en welzijn op het spel te zetten. De vraagsteller trok daaruit de conclusie dat mijn manier van werken pretendeerde de voedingswaarde te verbeteren. Voor mij waren het slechts varianten van dezelfde hypothese: een relatie tussen de binnennatuur en de buitennatuur.

Tijdens het bebroeden van dit vraagstuk dacht ik wel eens aan de omkering van de bergwand in een van mijn eerdere dromen. De processen van het onbewuste vergeleek ik met het leven in de ondergrondse grotten. De processen in de mysterieuze duisternis vormen de onzichtbare voedingsbodem van wat zich uitwendig manifesteert op het veld of in het bewustzijn. De omkering van de teelaarde door de ploeger zie ik als het dagelijks werk van de natuurmysticus. Hij bewerkt de zichtbare werkelijkheid zodanig dat de diepere werkelijkheid aan het licht komt. Op bewustzijnsniveau ervaart hij dit laatste als verlichting.

Aan het begin van de bijeenkomst, die de laatste zou blijken te zijn, probeerde ik de draad van het vorige gesprek weer op te vatten door de anima nog eens ter sprake te brengen. Ik zei dat dit onderwerp me in de tussentijd nogal had beziggehouden en dat ik begon in te zien dat het een wezenlijk aspect was van mijn omvormingsproces. Tera viel me direct in de rede en vroeg wat ik daarmee bedoelde. Ik zei: 'Gewoon dat, waar we het de vorige keer over hadden. In die laatste droom was ik immers in dienst van een leidinggevende natuurmoeder die mij vanaf het hemelbed

haar tuinen en akkers toonde die ik moest gaan bewerken. In haar paradijselijke hof is het goed toeven. Ik ben nu mijn eigen land ook als een soort natuurreserveaat gaan bewerken. Tijdens het werk kom ik steeds dichterbij moeder natuur. Ik doe wat zij van mij verlangt en ik voel me er beter bij dan bij mijn vroegere aanpak. Via de Korenmaagd en het dorp van Breugel keer ik dus terug naar de oorsprong. Dat is het begin van de plantenteelt van de vrouwen bij de aanvang van het neolithische tijdperk. Deze planten krijgen in zoveel mythen bovennatuurlijke krachten toegedicht dat de teelten nog steeds als heilige rituelen worden herdacht. Primitieve culturen dragen dit soort vrouwen nog steeds op handen. Zij beschikken over de kennis waarmee zij heilzame en genezende krachten aan de planten onttrekken. Door op hun manier te werken ondervind ik ook iets van die heilzame uitwerking aan den lijve.'

Hoewel het me moeite kostte vertelde ik dit alles zonder enige emotie te tonen. Dat bracht Tera in onzekerheid. Terwijl ik sprak trok ze rimpels in haar voorhoofd en keek me met dichtgeknepen ogen aan. Ik zag dat ze twijfelde aan mijn oprechtheid en niet goed wist of ik op een lachbui aanstuurde dan wel dat het me hoge ernst was.

Er was sedert ons vorige gesprek een lange tijd verstreken en het was dus niet uitgesloten dat ik de 'vorderingen' die ik voorgaf inderdaad had doorgemaakt.

Tera zei: 'Het is al weer een tijd geleden, maar de vorige keer heb ik laten blijken twijfels te hebben bij sommige aspecten van de psychologische droomtheorie. Voor zover ik mij herinner heb ik niets gezegd over vrouwelijke plantenteelt of iets dergelijks. Nu kom jij me vertellen dat je dromen doorwerken in de concrete werkelijkheid van je bestaan. Ik vraag me af hoe ik dat moet opvatten, maar het houdt hoe dan ook verband met de twijfels waarover ik je sprak. Je kunt het ongeveer aldus voorstellen: In de psychologie beperken we ons tot het terrein van de geest. Wat er in het lichaam en de omgevingsnatuur gebeurt is een aangelegenheid van de natuurwetenschap. En de laatste houdt zich op haar beurt volledig buiten het terrein van de geest. Sedert de filosoof Descartes hebben we een keurig echtscheidingsverdrag voor deze tweedeling. Het gevolg is dat een psycholoog geen direct verband legt tussen de psychische processen en de natuurlijke omgeving. In zoiets als de omgevingspsychologie bestuderen we bijvoorbeeld wel de invloed van de natuur op het geestelijk welzijn, maar we mogen het niet omdraaien. Uit jouw verhaal maak ik op dat je psychische gesteldheid, je dromen of je verbeeldingen en mystieke ervaringen doorwerken op de teelt van je planten. Sterker nog, jouw werkwijze zou de voedingswaarde of geneeskracht van die planten verbeteren. Het is voor het eerst dat ik zoiets hoor en ik wil er graag eens over nadenken. Maar terwijl je dat vertelde vroeg ik me af of het iets te maken kon hebben met mijn twijfels over -wat bij ons heet- de projectietheorie. De projectietheorie stelt dat mensen hun psychische problemen aanpakken door ze af te beelden -of te projecteren- op iets of iemand buiten zichzelf. Vooral het verdrongen gedeelte van de persoonlijkheid zou onbewust op iets uitwendigs worden geprojecteerd. De moeilijkheid is dat we op die manier bijna alle gedragingen vanuit de projectie zouden kunnen gaan verklaren. Het valt niet te ontkennen dat men met eigen tekortkomingen en angsten omgaat door ze simpelweg aan anderen toe te dichten. Maar er zijn ook stromingen in de psychologie die vrijwel de hele mythologie, godsdienst en kunst aan de projectie toeschrijven. Het bestaan van bekende universele symbolen verklaren zij bijvoorbeeld uit het collectieve karakter van het onbewuste. Het collectief onbewuste gebruikt als taal voor haar boodschappen de beeldsymboliek. Als ik de projectie benadering op jouw verhaal loslaat zou ik je mooie tuinwerken kunnen uitleggen als projectie van de innerlijke anima-activiteit.'

Nu was het mijn beurt haar in de rede te vallen en met een ondertoon van protest vroeg ik: 'Dus jij vindt dat ik me slechts inbeeld dat mijn werkwijze op het land verandert en dat er in feite alleen maar sprake is van een bewustzijnsverandering?'

'Het is denkbaar', antwoordde ze, 'dat een bewustzijnsverandering, zoals die uit je dromen blijkt, invloed heeft op de natuurbeleving en zelfs op de vermeende smaak of geur van je voedsel. Denk aan mensen die gaan mediteren of schilderen als reactie op een innerlijke aandrang. Ook zij gaan zich een stuk beter voelen dan wanneer ze die neiging zouden verdringen.'

Ik zei daarop: 'Beoefenaren van kunst en godsdienst besteden hun tijd anders dan voorheen maar ik eet de producten van mijn oefeningen en dus kan zowel de verandering van mijn werkwijze als de doorwerking ervan op de kwaliteit van mijn voedsel mijn toestand beïnvloeden.'

Waarop Tera zei: 'Nu sla je de spijker misschien op z'n kop, want ik vrees dat op dit punt de zwakte van de psychologische projectie weer eens aan het licht komt. Ik deel jouw bezwaar maar dan vooral vanuit mijn ervaringen met de oosterse ademhalingstechnieken. De beoefenaren van yoga of qigong zeggen dat ze baat hebben bij de oefeningen omdat ze door verbetering van de ademhalingstechniek meer zuurstof opnemen en beter koolzuur afgeven. Maar vanuit de projectietheorie kun je ook zeggen dat het effect van de oefeningen moet worden toegeschreven aan de bewustzijnsverandering die ermee gepaard gaat. De vraag of zuurstof en koolzuur er echt toe doen kun je in jouw geval ook stellen maar dan voor het voedsel. Je kunt veranderingen in de hartslag, de bloeddruk of de samenstelling van het bloed zowel in verband brengen met de gasuitwisseling van de longen als met de rustgevendende uitwerking van de oefening als zodanig. Is het niet zo dat ook in jouw geval zowel de werkwijze als de kwaliteit van het product invloed kunnen hebben op je geestelijk of lichamelijk welzijn?'

Ik antwoordde haar: 'Mijn innerlijke ontwikkeling heeft invloed op mijn werkwijze. Dat is althans mijn ervaring. Ook buitenstaanders geven er soms blijk van dat ze het hebben vastgesteld. Jij hebt mij geattendeerd op de animawerking en vervolgens heb ik mijn verandering van werkwijze daarmee in verband gebracht. Niet dat ik zo dicht bij de natuur sta als Afrikaanse vrouwen die het land bewerken, terwijl ze in groepsverband zingen en tegelijk het kind op de rug wiegen. Maar het is wel zo dat ik deze vermaledijde arbeidsvorm veel meer ben gaan waarderen. Zij wiegen het kind en wieden de planten terwijl ze in koor de vruchten der aarde bezingen en de zegen des hemels afsmeken. Ik noem dit voorbeeld omdat deze vrouwenkoren me doen denken aan de oertijdse vorm van plantenteelt. Hierbij gaat het duidelijk niet om de hoge opbrengsten of het economisch rendement. Voorop staat de harmonieuze relatie met moeder natuur. Het vrouwenkoor bewerkt de aarde als ware het een heilig ritueel. En in feite is het ook een ritueel. De akker is voor hen wat het altaar is voor de priester: een werkvloer voor de eredienst. Een dienst waarin men al zingend en wiegend afstemt op de golflengte van de hemelse natuur. Het landwerk is voor hen wat het koorgebed is voor de contemplatieven. Dat is een actieve ondersteuning van de eigen spirituele ontwikkeling. En omdat in deze levensbeschouwing de religie hoger staat aangeschreven dan het even welk ander domein van het leven, krijgt het rituele altijd voorrang boven de arbeidsproductiviteit.

Ik kan me steeds beter voorstellen dat de plantenteelt een uitvinding is geweest van vrome vrouwen die daarmee de banden met de hemel en de goden wilden aanhalen. Het gunstige effect van het nieuwe ritueel op de voedselvoorziening zullen zij ongetwijfeld in dank hebben aanvaard. En ook hebben zij het misschien wel uitgelegd als een blijk van hemelse goedkeuring en aanmoediging om op de ingeslagen weg verder te gaan. Wijst onze paradijsmythe ook niet in die richting? De omheinde hof van Eden waarbinnen de eerste plantentelers in dienst van de goddelijke aartsvader het land

onderhielden en als beloning daarvoor in overvloed mochten leven? Raakte de heilige eredienst in verval toen het primaatschap van de religie werd aangetast door het streven naar specialisatie en productiviteit? De kinderen van Adam en Eva hadden zich al gespecialiseerd in veeteelt en akkerbouw. Zij stonden elkaar naar het leven en riepen de toorn van de goden over zich af. Is die goddelijke toorn in feite niet een afkeuring van de profanisering die de rituele plantenteelt van de eerste generatie ontheiligde? Is dat niet dezelfde soort ontheiliging als waarmee de westerse technologie de vrouwenkoren van het Afrikaanse platteland bedreigt?

Terwijl wij de laatste restanten van de paradijshof dreigen te verliezen, begint er in onze eigen cultuur een stroming op gang te komen die terug wil naar een rituele plantenteelt. In de beschermde natuur van onze reservaten en kloostertuinen herleeft iets van wat in Afrika dreigt uit te sterven. Wordt die rituele onderstroom niet gevoed door de weerbarstige anima die zich vanuit het onbewuste een weg baant naar het bewustzijn? Zo ja, dan is de feminisering een concrete steun voor de terugkeer naar de ritualisering van de teelt en de heiliging van de natuur. Omgekeerd zal de terugkeer van het primaatschap van de religie in de teelt bijdragen aan de spirituele zelfontwikkeling van de telers.

¹ Alexander Roob. *Alchemie & Mystiek*. Taschen Verlag, 1997. Keulen.(p.352)

² Kristofer Schipper. TAO De levende religie van China. Meulenhoff, Amsterdam. 1988.(p.133)

³ Zie het voorafgaande verhaal "Cultor"